

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
_____ Вишневецька С. В.
«___» _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правознавство»

Тема: «Правове регулювання різних форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»

Виконавець: Коваль Іванна Олегівна

Керівник: д.ю.н., професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Тімуш Ірина Сергіївна

Київ–2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет
Кафедра цивільного права і процесу
Освітньо-професійної програми «Правознавство»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
С. В. Вишновецька
« ____ » _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ **на виконання кваліфікаційної роботи** Коваль Іванни Олегівни

1. Тема роботи «Правове регулювання різних форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» затверджена наказом ректора від 24 вересня 2020 р. № 1771/ст.
2. Термін виконання роботи: з 05 жовтня 2020 р. по 13 грудня 2020 р. та з 21 грудня по 27 грудня 2020 року.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти.
4. Зміст пояснювальної записки: гнезис становлення та розвитку правового інституту виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; підходи до визначення поняття сирітства та соціального сирітства; аналіз нормативно-правові бази у сфері захисту та влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; особливості функціонування прийомної сім'ї; створення та діяльність будинків сімейного типу; опіка та піклування, як особливий вид сімейного влаштування; правові аспекти усиновлення дітей-сиріт; зарубіжний досвід правового регулювання сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; особливості виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні: проблемні аспекти та шляхи їх подолання

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 01.10.2020	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 05.10.2020	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 26.10.2020	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.10.2020	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.11.2020	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 20.11.2020	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 29.12.2020	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензію	до 05.12.2020	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 10.12.2020	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 05.10.2020 р.

Керівник кваліфікаційної роботи роботи д.ю.н., професор кафедри господарського, повітряного та космічного права

_____ Тімуш Ірина Сергіївна

(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____ Коваль Іванна Олегівна

(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Правове регулювання різних форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»: 94 сторінки, 96 використаних джерела.

СІМЕЙНІ ФОРМИ ВЛАШТУВАННЯ, УСИНОВЛЕННЯ, ОПІКА, ПІКЛУВАННЯ, ДИТЯЧИЙ БУДИНОК СІМЕЙНОГО ТИПУ, ПРИЙОМНА СІМ'Я.

Об'єкт дослідження: правові відносини у сфері сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Предмет дослідження: правове регулювання різних форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Мета кваліфікаційної роботи: дослідити правове регулювання різних форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначити наявні проблеми та виробити пропозиції а рекомендації щодо вдосконалення законодавства.

Методи дослідження: загальнонауковий метод пізнання і такі спеціальні методи, як історичний, логічний, порівняльний, формально-юридичний та інші. Були використані загальні основи формальної логіки.

В результаті проведеного дослідження здійснено аналіз правового регулювання форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виявлено проблеми та запропоновано напрями удосконалення.

Матеріали дослідження можуть бути використані для теоретичних досліджень та в процесі удосконалення сімейного законодавства. Викладені в дипломній роботі висновки і теоретичні конструкції можуть бути використані в аналітичних цілях, а також під час вивчення питання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у курсі сімейного права.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ФОРМ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.....	11
1.1. Генезис становлення та розвитку правового інституту виховання дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	11
1.2. Підходи до визначення поняття сирітства та соціального сирітства.....	17
1.3. Аналіз нормативно-правової бази у сфері захисту та влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	24
РОЗДІЛ 2. СІМЕЙНІ ФОРМИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.....	30
2.1. Особливості функціонування прийомної сім'ї.....	30
2.2. Створення та діяльність будинків сімейного типу.....	37
2.3. Опіка та піклування, як особливий вид сімейного влаштування.....	43
2.4. Правові аспекти усиновлення дітей-сиріт.....	52
РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНОГО ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.....	62
3.1. Зарубіжний досвід правового регулювання сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	62
3.2. Особливості виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні: проблемні аспекти та шляхи їх подолання.....	68
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах євроінтеграції перед Україною стоїть багато завдань щодо реформування багатьох сфер суспільного життя і сфера захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування не є винятком. Дана категорія дітей є дуже вразливою і тому на конституційному рівні визначено, що обов'язок по догляду за такими дітьми покладається на державу, тобто державні органи мають робити усе можливе задля забезпечення належних умов для виховання та існування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Не секрет, що сфера догляду за дітьми-сиротами та дітьми, що позбавлені батьківського піклування на тому рівні, на якому вона зараз знаходиться в Україні, викликає занепокоєння та багато питань серед науковців, практиків та пересічних громадян.

Дитина, незважаючи на те, чи проживає вона з батьками чи ні, має право на всебічний гармонійний розвиток, належне виховання а також повинна бути забезпечена усіми гарантіями, що передбачені міжнародним та національним законодавством. Наразі система інституційного догляду за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування не дає ефективного результату через низку причин: застарілі методи виховання, відсутність особистого простору, недостатнє фінансування потреб дитини та багато інших проблем, що мають свій негативний вплив на дітей, що є випускниками таких закладів.

Зарубіжний досвід показує, що на зміну інституційному вихованню має прийти альтернативне, або ж сімейне виховання, яке дасть змогу забезпечити дитину усім необхідним. Адже завдяки таким формам сімейного виховання, як усиновлення, опіка та піклування, виховання у прийомній сім'ї або ж перебування у дитячому будинку сімейного типу кожна дитина, яка через ті чи інші обставини залишилась без піклування з боку батьків, може отримати

індивідуально належну увагу, піклування та підтримку. Наша держава багато років поспіль намагалась впровадити деінституалізацію, що дасть змогу більшому розвитку сімейних форм виховання, але кожен раз через незрозумілі причини цей процес відходив навіть не другий план. Однак у 2017 році знову посадовці роблять крок до впровадження високих європейських стандартів у сфері догляду за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. впроваджуючи реформу з деінституалізації.

З огляду на це постає питання ефективного правового регулювання різних форм сімейного влаштування, адже кожна з них має свою специфіку створення, функціонування та припинення. Якщо ми говоримо про усиновлення, то між усиновлювачами та дітьми виникає юридичний зв'язок, як між батьком/матір'ю та дитиною. Якщо ж говорити, наприклад, про прийомну сім'ю, то за дитиною залишається статус дитини-сироти вбо дитини, позбавленої батьківського піклування, що веде за собою зовсім інший зміст правідносин.

Наразі існує чимало нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, однак на практиці маємо трохи іншу картину, адже десь відсутній контроль з боку держави, десь є нехтування правами дитини або правами усиновлювачів чи прийомних батьків. Існують проблеми з фінансуванням деяких форм сімейного виховання, де це потрібно. Нагальним питанням також є впровадження контролю за виявленням проблемних сімей, де виховуються діти та передання останніх до альтернативних форм виховання для того, щоб провести психологічні і виховні роботи з біологічними батьками.

Названі вище фактори свідчать про актуальність теми кваліфікаційної роботи, в якій розглянуте правове регулювання даної сфери та існування різних форм сімейного виховання на практиці. Проблема правового регулювання сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування була і залишається актуальною, адже ми говоримо про сьогодення та майбутнє дітей, які мають бути в подальшому лідерами та розвивати цю країну.

З цих обставин є дуже важливим дослідження питання правового регулювання різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, адже це може покращити законодавство у даній сфері, а також практики його застосування.

Питанням щодо правового регулювання та існування на практиці різних форм сімейного виховання займались багато науковців та у різні, однак зі здобуттям нашої країни незалежності увага до даного питання різко збільшилась. Дана тема стала об'єктом дослідження Л. В. Лешанич, Ю. М. Якубової, О. М. Терновець, Л. Ф. Кривачук, М. Б. Сніжко, Т. І. Дружиніна, Ю. П. Харченко, І. А. Яніцької, О. М. Потапохіної та інші.

Така кількість уваги та наукових праць говорить про беззаперечну актуальність питання щодо правового регулювання різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Мета і завдання виконання кваліфікаційної роботи. *Мета* кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні розвитку нормативно-правового регулювання різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначенні сучасних проблем у даній сфері, а також виробленні обґрунтованих пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для досягнення мети у роботі поставлені такі основні *завдання*:

- дослідити генезу становлення інституту виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розглянути підходи до визначення поняття “дитина-сирота”, “дитина, позбавлена батьківського виховання”;

- проаналізувати нормативно-правову базу, що регулюють відносини у сфері функціонування сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- дослідити процес створення та функціонування дитячого будинку сімейного типу;
- визначити особливості правового регулювання функціонування інституту прийомної сім'ї;
- дослідити роль опіки та піклування у процесі виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- визначити правові аспекти усиновлення;
- дослідити зарубіжний досвід функціонування сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розглянути сучасний стан виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні та визначити проблемні питання;
- визначити шляхи подолання проблем, що виникають у сфері сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на основі позитивного зарубіжного досвіду.

Об'єктом кваліфікаційної роботи виступають відносини, що виникають у сфері сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предметом кваліфікаційної роботи є правове регулювання різних форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Методи дослідження. Методологічну основу кваліфікаційного дослідження складають загальнонауковий (діалектичний) метод пізнання і такі спеціальні методи, як історичний, логічний, системно-структурний, порівняльний, формально-юридичний та інші. Були використані загальні основи формальної логіки, а саме аналіз, синтез, порівняння, тощо.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що в роботі здійснено уточнення та поглиблення наявних в науці сімейного права

теоретичних розробок про функціонування сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також на підставі аналізу стану правового регулювання даної сфери та досвіду зарубіжних країн сформульовано актуальні пропозиції з приводу вдосконалення законодавства у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані для подальших теоретичних досліджень, а також для вдосконалення сімейного та цивільного законодавства України у частині захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Викладені в роботі висновки та теоретичні конструкції можуть бути використані в правозастосовній діяльності, а також під час вивчення сфери захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у рамках курсу сімейного права.

Апробація отриманих результатів. Результати дослідження, що викладені в кваліфікаційній роботі оприлюднені на таких міжнародних та всеукраїнських конференціях, як Всеукраїнська конференція молодих учених і студентів “АЕРО-2020. Повітряне та космічне право” (20 листопада 2020 року), а також прийнята робота до друку у матеріалах XI міжнародна науково-практична конференція “Сучасне право в епоху соціальних змін” (26 лютого 2021 року). За матеріалами кваліфікаційної роботи також прийнята до друку стаття у збірнику наукових праць “Науковий вісник публічного та приватного права”.

Публікації. Результати дослідження опубліковано у одній науковій праці, що вийде друком у фаховому виданні, а також двох тезах-доповідях на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ФОРМ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Генезис становлення та розвитку правового інституту виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Проблема забезпечення захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених сімейного піклування не є новою, адже в усі часи через низку факторів, на жаль, діти залишались без належного виховання та піклування з боку батьків. На таку динаміку завжди впливало багато факторів: війни, пандемії, несприятливі соціально-економічні умови. З історії ми маємо чимало згадок про спроби врегулювання питання щодо влаштування дітей-сиріт, тож пропонуємо ознайомитись та дослідити генезу становлення інституту виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Сучасне бачення соціального захисту дітей - це тривалий історичний процес розвитку, під час якого поступово змінювалося місце дитини в суспільстві та ставлення до них. Американський дослідник Ллойд де Маус виокремив такі етапи формування уявлень суспільства про відносини між дітьми та дорослими:

1. “Дітовбивство” (Infanticidal) - з античності до IV ст н.е. - дитина не має душі, не є важливою, тому її можна позбутися.
2. “Занедбаня” (Abandoning) - з IV до XIII ст. - дитина є душа, але не є важливою для суспільства
3. Суперечливість (Ambivalent) - з XIV до XVII ст. - дитину можна сформувати за бажанням дорослих.
4. “Нав’язливість” (Intrusive) - XVIII ст. - формування волі та характеру дитини.

5. “Соціалізація”(Socializing) - XIX ст. - наслідування бажаних нормативних зразків.
6. “Допомога” (Helping) - із середини XX ст. - підтримка, допомога дитині у процесі становлення, отримання освіти та виховання.

У період докласового суспільства, за словами вчених, сирітства, як такого не було, адже дитина вважалася дитиною всього народу [1, с.133]

Перші писемні згадки про усиновлення зустрічаються ще в Законах Хаммурапі стародавнього Вавілону, створених приблизно 1780 року до нашої ери, а також в індійських законах Ману. У цих законах регулювалася відповідальність і права сторін (в тому числі майнові) при прийнятті дитини в сім'ю. Давньоіудейські закони також містили норми, які встановлювали, що діти-сироти повинні проживати в сім'ях своїх родичів, які зобов'язані піклуватися про них до досягнення дітьми повноліття [2, с.12].

В Стародавньому Римі з'явився повноцінний інститут усиновлення. Победоносцев К. відзначав, що усиновлення вперше набуло юридичного вигляду в римському світі [3, с. 194] Відповідно до римських правових норм, усиновлення розглядалось як встановлення батьківської влади над чужими дітьми. Порядок усиновлення в Стародавньому Римі зводився до: римський громадянин, який бажав усиновити свого співгромадянина, заявляв про це на народних зборах, і погодження зборів вважалася достатньою для закріплення факту усиновлення. Подальший розвиток суспільства, спричинював і законодавчі зміни щодо усиновлення. Так, у роки правління візантійського імператора Юстиніана I (527-565 рр.) особи, які усиновили дитину, і голова родини, до якої вони належали, мали з'явитися до магістрату для одержання необхідного дозволу. При Юстиніані, даний процес усиновлення було замінено заявою перед судом. Крім того, усиновлений продовжував перебувати під владою рідного батька, стаючи лише законним спадкоємцем усиновлювача [4, с. 50-51] Також у Римі існувала державна допомога дітям незаможних батьків та сиротам, відкривались будинки для їх виховання.

Як відомо, антична Греція відома тим, що тодішні мислителі приділяли велику увагу пошуку моделі ідеального політичного устрою. Філософ Платон приділяє велику увагу ставленню суспільства до дітей, системі утримання, виховання та навчання. У своїй побудові ідеальної держави він розглядає закон спільності жінок і дітей. Останні, на його думку, повинні утримуватися і виховуватися державою: "...постійно народжуваних дітей відбиратимуть спеціально поставлені для того посадові особи..., взявши немовлят... віднесуть їх до дитячих ясел, де є годувальниці..." [5, с.152]

Арістотель має відмінну думку від Платона. Він ацентує увагу на тому, що об'єднання держави в одну сім'ю приведе до її загибелі. Мислитель приходить до висновку, що "спершу слід розглянути, чи треба встановлювати певні правила у вихованні дітей, потім, чи корисніше покласти це на державу чи на приватних осіб...." В епоху античності діти, з обмеженими фізичними можливостями вважалися неповноцінними та не вартими піклування.[6, с. 209]

Перші будинки догляду за підкинутими дітьми з'явилися у Константинополі (335 р.), згодом у Римі, Мілані (787 р.) при монастирях, будинках паломників та шпиталях. Встановлюючи так звану "миску", куди можна було непомітно покласти "небажану" дитину, суспільство боролось з дітовбивством. З цього моменту за дитиною закріплювалося право на життя, що згодом стало чинником розвитку системи сирітських установ [2, с. 14].

На території нашої країни перші згадки про піклування про дітей-сиріт з'явилися за часів Київської Русі. Розвиток піклування про дітей-сиріт пов'язаний із впровадженням християнства (988 рік). Церква поступово почала брати на себе те, що раніше регулювалося звичаєвим правом. Все більшого поширення набуває християнська сімейна мораль. Держава, в свою чергу, почала захищати дітей своїми законами. Великий князь Володимир I у 996 році доручив громадськості піклуватися про сиріт. Таке піклування включало допомогу, піклування і нагляд духовенства за дітьми. Володимир I і сам дбав про сиріт, роздаючи убогим, мандрівникам, сиротам велику

милостиню. Великий князь Ярослав заснував сирітське училище, де його коштом навчалось 300 юнаків. Піклування про бідних та дітей-сиріт як один із своїх найголовніших обов'язків розглядав і Володимир Мономах. У своєму «Повчанні Дітям» він заповідав захищати сиріт і закликав: «Всього же паче убогих не забувайте, но елико могуте по силе кормите, снабдите сироту» [7, с. 24].

Вивчення становлення та розвитку інституту виховання дітей-сиріт на різних етапах існування нашої держави ускладнюється тим, що протягом тривалого часу наші землі знаходились під владою різних держав, у кожній з яких існувало власне регулювання даної інституції. Однак кожна з держав, у складі якої перебували українські землі, залишила свій відбиток у соціальне та культурне життя нашого суспільства.

Не можна не дослідити питання сирітства під час Козацької доби, адже той період ознаменувався боротьбою українського народу за право бути незалежними, а тому багато дітей через низку об'єктивних причин залишались сиротами. Для дітей-сиріт на Січі створювалися школи, де хлопців навчали військовій справі. В описах тодішніх істориків зазначалось, що по всій території Козацької України діяла мережа притулків для немічних та сиріт. Згодом такі притулки почали називати шпиталями, їх створенням та опікою займалися братства, які в той момент відігравали важливу роль у боротьбі українського народу проти польського гноблення [8, с. 185].

Говорячи про формування інституту догляду за покинутими дітьми та сиротами, не можна позбавити уваги період, коли Україна входила до складу Російської імперії, адже у той час почалося масштабне формування політики у даній сфері, основи якої діють до сьогоднішнього дня.

У 1715 році за указом Петра I при церквах мали бути створені заклади, де мали б утримуватись незаконно народжені діти за рахунок губернських коштів. Хоча й дані заходи не були ефективними, але це давало початок формування державної політики щодо дітей-сиріт.

Однак у 1764 році Катериної II була втілена ідея створення інституції для виховання дітей-сиріт. Створюється перший виховний будинок для незаконнонароджених дітей-сиріт у Москві, згодом у інших містах. Прийняття нового адміністративного Зводу законів про губернії Катериною II (1775) передбачало організацію спеціального органу – приказів суспільної опіки. У кожній губернії створювався такий приказ під головуванням цивільного губернатора. Він охоплював як інститути підтримки, так і інститути контролю – народні школи, лікарні, сирітські будинки, аптеки, богодільні; будинки для невиліковних хворих, для душевнохворих, трудові тощо. Головним завданням цих закладів була просвітницька діяльність. Держава хотіла з “небажаних дітей” виростити освічених громадян. Однак умови перебування в таких закладах були жахливими від чого зроста смертність малюків. Було прийнято рішення передавати дітей на вихованні у навколишні села. Жінки-годувальниці отримували платню за вигодовування малюків, після чого повертали їх до закладів виховання. Таким чином, за часів правління Катерини II з’являється поняття передачі дітей-сиріт на виховання до сімей [9, с. 73].

До 1917 року форми громадського та сімейного влаштування дітей розвивались паралельно. Якщо не було можливості влаштувати дитину-сироту до закладу, завжди були добрі люди, які готові були виховати сироту. Однак з другої половини XIX право опіки поступово почало переходити до компетенції державних органів. У 1900 році в Україні існувало 63 притулки [10, с.82].

Події початку XX століття, нажаль, дали поштовх збільшенню кількості осиротілих дітей. У 1919 році був виданий Кодекс законів про сім’ю, шлюби, опіку та акти громадянського стану, де міститься дві статті щодо усиновлення. Було сказано, що усі усиновителі та усиновлювачі до прийняття цього Кодексу прирівнюються до родичів, а усиновлення, яке мало місце після прийняття Кодексу не передбачає жодних цивільних обов’язків та прав для усиновлювачів та усиновлених. Але цей Кодекс

фактично не набрав чинності через воєнні дії, що почались на території нашої держави [9, с. 80].

Упродовж 1920-1930 років український уроча та суспільство здійснювали чимало заходів щодо боротьби з дитячою безпритульністю та сирітством. Відкривались нові заклади різних типів: для тимчасового перебування дітей та підлітків та для постійного проживання. З'явилося поняття “приймацтво”, яке передбачалось Земельним Кодексом 1922 р. З. Чирикова зазначила, що це “двосторонній договір, укладений особою, яка пропонує трудову допомогу в роботі селянського двору, та двором, який приймає цю особу на рівних із іншими членами цього двору, умовах. Даний вид влаштування дітей у сім'ю замінював усиновлення деякий час [11, с.69].

Після створення СРСР розпочалися великі роботи щодо кодифікації законодавства. Розпочинається тенденція передачі дітей-сиріт на виховання до трудящих та селян. Згодом після прийняття Кодекс законів про сім'ю, шлюби, опіку та акти громадянського стану РРФСР та УРСР 1926 року був відновлений інститут усиновлення. З'являється інститут патронату, який був засобом боротьби з бездоглядністю і застосовувався до двох категорій: до дітей, яких відпускали з будинків перевиховання та до неповнолітніх, якщо для них не було місця у дитячих закладах з інтернатом. Але згодом інститут патронату почав зникати [1, с.52].

У повоєнні роки разом з дітьми-сиротами з'являється поняття соціальна сирота, тобто діти-сироту при живих батьках. Збільшились випадки позбавлення батьківських прав, а також було скасовано право одинокої матері звернутись до суду за встановленням батьківства дитини та виплату аліментів, якщо це позашлюбна дитина.

З 1956 року почали діяльність школи-інтернати для дітей-сиріт, дітей матерів-одиначок та інших незахищених верств населення. У 1988 році з'явилась нова форма влаштування дітей-сиріт - дитячий будинок сімейного типу. Це була експериментальна форма виховання дітей. Створювались містечка, де перебувало 150-200 дітей, що складається з окремих будинків, де

проживали сім'ї, які взяли на виховання не менше десяти дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [7, с.109].

Криза 90-х років стала причиною зростання кількості соціальних сиріт, а також появи безпритульних дітей.

Сьогодні у нашій державі існує досить розгалужена система виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проте вона потребує реформування: від моменту створення різноманітних інститутів утримання таких дітей до допомоги їм у дорослому житті. Нажаль, законодавча база щодо охорони та захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування залишається й досі за Радянським зразком, чого не має бути у незалежній державі, яка прагне до високих Європейських стандартів.

1.2. Підходи до визначення поняття сирітства та соціального сирітства

З давніх давен вважалось, що сім'я це одиниця суспільства, яка дає початок створенню того самого суспільства та держави в цілому. Обов'язок держави - сприяння створенню та допомога сім'ям, адже це є стратегічно важливим аспектом для існування будь-якої держави. Соціальна допомога, пільги, послуги - це все сприяння держави для того, щоб у країні розвивався інститут сім'ї. Однак, не все завжди відбувається так, як хочемо того ми. Наша країна, як і будь-яка інша кожного дня стикається з проблемою розпаду сімей, сирітства, позбавлення батьківських прав від чого в першочергово страждають діти і їм необхідна подальша допомога суспільства. У цьому підпункті розглянемо поняття сирітства, дітей, позбавлених батьківського піклування, причини та передумов того, що діти так чи інакше залишаються без належної опіки та піклування.

Першочергово необхідно заглибитись у поняття першопричини виникнення сирітства і цим поняттям є саме сім'я.

Сім'я є складним багатогранним явищем, у зв'язку з чим виступає об'єктом вивчення не тільки юридичної, а й інших наук. Дефініції поняття сім'ї існують у багатьох значеннях: демографічному, філософському, психологічному, тощо. Однак, науковці будь-яких сфер, які так чи інакше досліджують питання пов'язані з сімейними відносинами наголошують, що неналежне виховання, нехтування батьками своїми батьківськими обов'язками призводить до формування у дитини асоціальних поглядів та формування деліктної поведінки або ж те саме нехтування призводить залишення дитини на самоті без належного догляду. Не можна також нехтувати тим, що багато дітей в принципі залишаються без сімейного виховання через ті чи інші об'єктивні обставини, як наприклад смерть одного чи двох батьків.

Не потребує наголошення той факт, що сфера виховання, яка має бути присутня у сімейних відносинах є безперечно важливою для існування суспільства в цілому, адже саме від цього залежить майбутнє існування держави, як такої. Сфера виховання може функціонувати в нормальному стані лише при створенні для цього нормальних умов, а саме створення міцної, цілісної сім'ї, адже це є моральною основою суспільства. Функція виховання спрямовується на формування та подальший розвиток особистості дитини та її нормальне співжиття з іншими в соціумі [13, с.45].

Варто наголосити, що у 60-70 роках ХХ ст. з'явився науковий напрям "фамілістика", що вивчає сім'ю, як загальнолюдське явище. Якщо соціологію більше цікавить сім'я як соціальна одиниця, яка базується на спільному проживанні та взаємній моральній відповідальності осіб, то в праві найбільший інтерес становить сім'я саме як юридичний зв'язок осіб [12, с. 170].

Визначення поняття "сім'я" у розрізі соціології вплинуло на точку зору з боку юридичної науки, тому це призвело до формування двох підходів для визначення даного поняття: розгляд сім'ї лише як соціальної категорії; розгляд сім'ї як соціально-юридичної категорії.

Перший напрям правових досліджень полягає у тому, що сім'я не розглядається в юридичному аспекті, «оскільки суб'єктом сімейного права є не сім'я, а конкретні особи (подружжя, діти, батьки)». Другий напрям правових досліджень полягає у тому, що соціальні відносини регулює саме право, незважаючи на те, що сім'я є соціальною категорією. Тому, сімейні відносини набувають правового змісту та стають правовідносинами, що надає сім'ї правового статусу. Отже, науковці трактують поняття сім'ї з юридичної точки зору, як коло осіб, спільне життя осіб, об'єднання осіб, організована спільність, сукупність осіб. Це є свідченням розходженням наукових поглядів щодо форми позначення відповідного об'єднання (ключової категорії), що підкреслює соціальний аспект поняття «сім'я» [14, с. 85].

Сімейний Кодекс України визначає, що «сім'я є первинним осередком суспільства та складається з осіб, що спільно проживають, мають спільний побут, а також взаємні права та обов'язки; якщо чоловік та дружина через низку обставин, наприклад, навчання, робота, лікування, догляд за батьками не проживають разом також вважаються сім'єю; у випадку, якщо дитина не проживає з батьками, вони все одно належить до сім'ї своїх батьків» [15].

Визначення та розуміння поняття «сім'я» розкривається у відповідних ознаках, які його відрізняють від інших соціальних та правових інститутів. Ознаками сім'ї відповідно до визначення з Сімейного Кодексу України є: спільність життя; спільне проживання і побут; наявність взаємних прав та обов'язків; ведення спільного господарства; взаємна моральна та матеріальна підтримка [13, с.53].

Відносини, що виникають з моменту створення сім'ї регулюються окремою галуззю права - Сімейним правом. Пропоную ознайомитись с принципами сімейного права, адже вони на мою думку мають велике значення для подальшого розгляду теми дипломної роботи.

Принципи сімейного права - це панівні засади та ідеї, які включають в себе основні суспільні та державні цінності щодо існування інституту сім'ї.

До принципів сімейного права можна віднести: охорона сім'ї, материнства, батьківства з боку держави; рівність у сімейних відносинах; неприйнятність втручання у сімейне життя з боку держави та третіх осіб; сімейне виховання набуває головного пріоритету; пріоритет захисту прав та інтересів дітей та непрацездатних та недієздатних членів сім'ї; добровільність шлюбних відносин; дотримання загальнолюдських моральних принципів та справедливості у сімейних відносинах; неприпустимість насилля в сім'ї та ін [16, с.111].

Однак, якщо щось з наведеного вище йде не так, нехтуються принципи, зникають певні ознаки, то виникають проблеми у сімейних відносинах, що призводить до виникнення таких понять щодо дітей, як “діти-сироти”, “діти, позбавлені батьківського піклування”, “соціальні сироти”

Пропонуємо розглянути визначення поняття “сирота” та “дитина, позбавлена батьківського піклування”. По-перше треба відзначити, що на даний час у нашій державі не існує усталеного визначення щодо даної категорії дітей. Проаналізувавши спеціальну літературу, наукові праці, пресу та законодавство ми бачимо, що для такої категорії використовуються такі терміни, як “безпритульні діти”, “діти вулиці”, “діти, позбавлені батьківського піклування”, “безхатні діти”, “соціальні сироти”, “група ризику” та ін. Вважаємо за доцільне навести тлумачення деяких з цих понять, що набули широкого використання як в науковій літературі, так і нормативно-правових документах.

О. В. Безпалько наводить таке визначення, що сирота – дитина, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи власних інтересів залишатися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави [17, с 112].

Буква закону, а саме Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” надає такі визначення понять: “дитина-сирота -

дитина, в якій померли чи загинули батьки”; “діти, позбавлені батьківського піклування - діти, які залишилися без піклування батьків у зв’язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства.....”[18].

Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування відповідно визначається, як становище дитини, що врегульоване законодавством та яке надає право на повне забезпечення з боку держави та отримання пільг, передбачених законом, також підтверджене документально, що підтверджує факт та обставини за якими дитина була позбавлена батьківського піклування.

Нерідко дітей-сиріт називають біологічними сиротами, а дітей, позбавлених батьківського піклування - соціальними сиротами. Тобто, біологічні сироти – діти, які втратили обох батьків. Соціальні сироти – діти, які є сиротами при живих батьках [19, С. 817].

Поняття “соціальна сирота” вперше з’являється в українських наукових джерелах в кінці ХХ століття. В рамках проекту ЮНІСЕФ “Трансформація державної системи інститутів піклування про дитину в Україні” 1998 року, вітчизняні науковці Іванова І., Комарова Н., Волинець Л. визначили соціальних сиріт, як особливу соціально-демографічну групу дітей, які через соціальні, економічні і морально-психологічні фактори залишились без належного батьківського догляду та повноцінної сім’ї при живих батьках [20, с. 61].

В юридичній науці проблема сирітства розглядається через призму причин виникнення цього явища та його профілактики.

На сьогоднішній день в Україні до сиріт відносять такі групи неповнолітніх як:

- діти-сироти - діти, які залишились без батьківського нагляду через смерть одного чи обох батьків;

- безпритульні діти - не мають постійного місця проживання через такі причини, як втрата батьків, асоціальна поведінка членів родини;
- бездоглядні діти - мають місце проживання, однак перебувають на вулиці через матеріальну неспроможність дорослих утримувати їх або байдужого ставлення останніх;
- діти-втікачі із виховних установ - діти, що покинули місця проживання інтернатного типу через певні причини;
- діти-втікачі з благополучних сімей - це діти з високим рівнем конфліктності, особливостями психологічного або психічного розвитку та ін. [21, С. 22].

Л. Кривачук зазначає, що соціально-правовий захист слід здійснювати насамперед щодо дітей-сиріт, бездоглядних та безпритульних дітей, дітей інвалідів, дітей, які працюють, дітей, які виховуються у неблагополучних сім'ях. Також він виділяє дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей трудових мігрантів, як додаткову категорію [22, с. 49].

Узагальнивши отримані дані з різних джерел інформації, Івлева Т. М. виділила такі причини соціального сирітства та сирітства загалом: низький матеріальний рівень життя сім'ї; робота батьків, що вимагає частоті відсутності; продаж житла для забезпечення засобів існування та залишення без місця проживання; асоціальний спосіб життя батьків; примушення дітей до жебрацтва; різноманітні форми насильства над дітьми; корупція у державних установах, покликаних займатись вихованням та навчанням дітей, що призводить до послаблення їх функцій; погіршення умов утримання дітей у державних закладах; послаблення моральної відповідальності батьків за виховання дітей [23, с. 100].

Наразі представлені дані про кількість дітей-сиріт станом на 31 грудня 2018 року, тому пропонуємо ознайомитись з ними.

Щодо статистичних даних, станом на 31 грудня 2018 в Україні на обліку було 70 491 дитина, з них 22 126 дітей-сиріт та 38 365 дітей, позбавлених батьківського піклування. У сімейних формах виховання 64 709

дітей (опіка-50 76, прийомні сім'ї та будинки сімейного типу - 13 943). На обліку дітей, що можуть бути усиновлені майже 17 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З них приблизно 12 тисяч проживають в сімейних формах виховання (опіка, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу). Ще біля 4,5 тисяч дітей виховуються в державних закладах різного типу. Протягом 2018 року в Україні були усиновлені 1730 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки (рис. 1.1). Серед них 103 дитини з інвалідністю або особливими потребами. Також за 2018 рік 21 усиновлення було відмінено. В більшості випадків причиною цього стало те, що між прийомними батьками та дитиною не склались відносини, що робить неможливим їх спільне проживання. Також у 10 випадках прийомних батьків лишили батьківських прав.(Дані отримані з Українського інформаційного порталу ONLINE.UA та за даними Державної служби статистики України) [24].

Рис.1.1.Статистичні показники кількості дітей-сиріт в Україні

При біологічному та соціальному сирітстві порушуються основоположні права дитини на сімейне виховання, належне піклування та догляд. Завдання держави у даному випадку підтримати надати дитині усе необхідне для її подальшого гармонійного фізичного та морального розвитку, адже саме від цих чинників залежить подальша соціалізація вже дорослої людини. Також держава має боротися з соціальним сирітством, адже це та категорія, що напряду залежить від дієвої політики держави у даній сфері, адже економічна, політична ситуація в країні відображається в базовому інституті - сім'ї.

1.3 Аналіз нормативно-правової бази у сфері захисту та влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Діти є найвразливішою групою населення, адже в силу фізичних, розумових, ментальних особливостей, вони неспроможні іноді дати собі раду, тому завдання кожної держави та суспільства в цілому- це захист та охорона дітей, незважаючи на те, виховуються вони сім'ї чи позбавлені цього.

Діяльність держави щодо забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування усім необхідним є показником розвитку держави та суспільства, як такого, адже дитина та сім'я найголовніша цінність, що дає можливість державі розвиватись далі. Основою для створення дієвої політики у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є створення належної нормативно-правової бази щодо прав і гарантій для дітей у даній сфері.

Досліджуючи тему, якій присвячена робота, можна знайти деякі доробки щодо системного вивчення та дослідження проблем нормативно-правового забезпечення даної сфери. Зокрема, проблемою забезпечення

соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування займались О.Василенко, О.Мордань, Л.Ф Кривачук та інші.

Законодавство щодо захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування налічує ряд нормативно-правових актів, які можна поділити на такі групи

1. Законодавчі акти у сфері захисту прав дітей а також міжнародні документи, які ратифіковані нашою державою. В дану групу входять Конституція України, такі Кодекси, як Сімейний [15], Цивільний [59], а також низка спеціальних законів у даній сфері: “Про охорону дитинства” [67]; “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” [18] та ін.;

2. Законодавчі акти щодо соціальної підтримки і забезпечення сімей з дітьми такі як Закон України «Про соціальні послуги», Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», тощо;

3. Акти, що визначають процедуру виявлення дітей, які залишились без батьківського догляду та їх подальше влаштування у спеціалізовані заклади або усиновлення, наприклад Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», а також низка Постанов Кабінету Міністрів.

Пропоную більш детально ознайомитись з деякими нормативно-правовими актами нижче.

Говорячи про нормативно-правову базу України, що забезпечує існування сфери захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених, батьківського піклування, не можна залишити без уваги міжнародні законодавчі акти, що знаходять своє відображення і в українських нормативних та підзаконних актах.

Міжнародні гарантії соціального захисту закріплені в документах Організації Об'єднаних Націй (ООН) та інших міжнародних та регіональних організацій.

Вперше в історії права дитини на допомогу, виховання та захист були висвітлені в Женевській декларації 1923 року. Дана декларація затверджує створення умов для нормального фізичного та психологічного розвитку дітей, однак даний документ мав декларативний характер.[26, с. 92–93].

Створення Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини, прийнятої 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року є підтвердженням того, що для світового співтовариства є дуже важливим правовий та соціальний захист дітей, створення умов для фізичного, духовного розвитку та повноцінна життєдіяльність у майбутньому. Україна ратифікувала дану Конвенцію, що знайшло своє відображення у ст. 52 Конституції України, а саме що діти є рівними у своїх правах незалежно від походження та народження у шлюбі або поза ним. Також Конституція України наголошує на тому, що утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування - завдання держави [27].

На сьогодні частиною українського законодавства у сфері, яка досліджується в даній роботі є такі міжнародні акти, як Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії; Конвенція про контакт з дітьми, тощо. Це говорить про те, що Україна інтегрується до міжнародного правничого поля і готова прийняти високі міжнародні стандарти у цій сфері [25, с. 305–307].

Акти Ради Європи також спрямовані на захист дітей. Так наприклад Україна у 2008 році ратифікувала Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень щодо опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми. Дана конвенція висвітлює багато питань щодо опікунства; надає правову підставу для визнання та виконання рішень іноземних органів щодо опіки [28].

Доцільно звернути увагу на Європейську конвенцію про усиновлення дітей, яка була ратифікована нашою державою у 2011 році. Даний документ не визначає уніфікований порядок усиновлення дітей, але встановлює сучасні стандарти у даній сфері. Деякі з норм конвенції мають рекомендаційний

характер, а деякі обов'язкові для виконання державами-учасницями та має бути відображена у законодавстві даних держав. Так обов'язковими є вимоги до умов, що підтверджують дійсність усиновлення, наголошується про перелік осіб, що повинні надати згоду на усиновлення, вимоги до тих, хто усиновлює, а також наслідки у разі усиновлення дитини [29].

Приєднавшись до міжнародних норм права у сфері соціального захисту, в тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, українське законодавство поступово переорієнтовується до міжнародних високих стандартів.

Наразі в Україні закріплені міжнародні засади щодо даної сфери, а саме законодавчо закріплений пріоритет сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, поступово реформується система опіки, створюється фінансовий та правовий механізм розвитку альтернативних форм сімейного утримання.

Щодо національного законодавства, то в першу чергу необхідно зазначити Конституцію України, як найголовніший нормативно-правовий акт нашої держави. Вище вже йшла мова про те, що у ст. 52 Конституції України визначено, що держава забезпечує дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування усім необхідним [30].

Слід звернути увагу на Сімейний Кодекс України, адже серед його положень є норми щодо забезпечення захисту дитини, виховання її в межах родини. Також даний нормативно-правовий акт визначає процедури та форми соціального захисту дитини, де йде мова і про усиновлення, встановлення опіки та піклування. Сімейний Кодекс також розкриває зміст питання позбавлення батьківських прав (ст. 164-166), умови вилучення дитини з сім'ї (ст. 170), а також влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 167) [15].

Окремі важливі напрями, пов'язані із захистом прав дітей, регулюються Кримінальним кодексом України, Житловим кодексом України.

Важливим нормативно-правовим актом у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є Закон України “Про охорону дитинства”, який надає важливі визначення понять: “дитина-сирота”, “дитина, позбавлена батьківського піклування”, “безпритульна дитина”. Стаття 25 даного Закону визначає умови соціального захисту посиротілих дітей: гарантія права на житло, надання матеріальної допомоги, гарантія працевлаштування після закінчення навчання [67].

Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” є базовим у сфері соціального захисту дітей, адже в ньому відображені правові, організаційні засади та гарантії державного забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначений нормативно-правовий акт значно розширив понятійно категоріальний апарат системи соціального захисту посиротілих дітей. Також даний закон надав вичерпні повноваження щодо влаштування дітей у сім’ї громадян України. Необхідно зазначити, що в Законі у ст. 6 вказано, що до спеціальних закладів влаштовують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування лише у разі неможливості влаштувати таку дитину на виховання до сім’ї. Бачимо, що на законодавчому рівні закріплено пріоритет сімейного виховання дітей. Цікавим є положення Закону, де зазначено, що діти передаються на виховання іноземним громадянам у разі вичерпання усіх можливостей щодо передачі в сім’ї громадян України [18].

Також хотілось би звернути увагу на Закон України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”, де вказано що держава здійснює грошову допомогу на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, дітей, над якими встановлено опіку та піклування, а також при усиновленні [31].

Дослідивши норми законодавства та наукову літературу форми влаштування дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування можна поділити на такі види:

1. Інтернатна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Дана форма передбачає влаштування таких дітей до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, якими є медичні, навчальні, виховні заклади, інші заклади й установи, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування;
2. Сімейна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме усиновлення, опіка та/або піклування, фактичне виховання (прийомна сім'я);
3. Квасісімейна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: патронат, дитячий будинок сімейного типу [33].

Як ми бачимо, українське законодавство у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування поступово преорієнтовується на міжнародне законодавство. Наша держава ратифікувала низку документів, що мають важливе значення для розвитку даної сфери, ба більше для благополуччя дітей, що опинились в такій тяжкій життєвій ситуації. Однак, незважаючи на намагання виробити ефективну державну політику у сфері захисту та влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування ми простежуємо деякі прогалини у законодавстві. Наприклад, Сімейний кодекс не містить у собі ряд визначень дуже важливих понять, таких як сімейне неблагополуччя, адже даний нормативно-правовий акт має регулювати відносини в даній сфері. Також не вироблено поняття “бездоглядні діти” на законодавчому рівні, хоча ми постійно стикаємось з ним у різних наукових працях, ЗМІ та нормативних актах.

РОЗДІЛ 2

СІМЕЙНІ ФОРМИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

2.1. Особливості функціонування прийомної сім'ї

Наш світ не стоїть на місці, відбувається постійний розвиток, але все ж ні одній державі не вдалося повністю побороти проблему сирітства. Україна не є виключенням і ми бачимо кожного року сумну статистику щодо дітей, які були позбавлені батьківського піклування та опіки. Тому тема їх захисту, виховання та соціалізації набуває важливого значення для нашої країни. У даному підпункті пропоную ознайомитись з інститутом прийомної сім'ї, виділити основні, риси ознаки даного інституту.

Інститут прийомної сім'ї є динамічним і постійно розвивається, однак потребує постійного науково-методичного процесу, не зважаючи на те, що наша держава останнім часом досягла успіхів у вирішенні питання щодо влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Питання функціонування прийомної сім'ї завжди залишається актуальною темою дослідження для багатьох науковців різних галузей, зокрема, і вчених-правників: Я. Шевченко, Л. Савченко, О. Карпенко, С. Індиченко та багато інших.

За даними Міністерства соціальної політики наразі в Україні налічується 3449 прийомних сімей, де проживають 6427 дітей. За 2019 рік з'явилося 56 нових прийомних сімей [32].

В першу чергу слід дослідити теоретико-правову базу інституту виховання дітей, позбавлених батьківського піклування у прийомних сім'ях, як альтернативну форму сімейного виховання. Пропоную ознайомитись з визначенням поняття “приймна сім'я”, виділити основні риси, ознаки. Визначити значення інституту прийомної сім'ї у загальній системі державних

заходів, спрямованих на забезпечення дитини належним захистом та сімейним вихованням, як з точки зору виконання вимог міжнародного та національного законодавства про охорону дитинства, так і з точки зору дотримання прав та інтересів кожної, окремо взятої дитини.

Законодавець визначає прийомну сім'ю, як таку, що добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [15].

Т. І. Дружиніна називає прийомну родину «самостійною, пріоритетною формою сімейного виховання» [33, с. 158]. О. В. Фетісова вважає, що прийомна сім'я є «формою влаштування дітей» [34, с. 164]. С. Ю. Чашкова змішує ці поняття, в одному випадку, називаючи прийомну сім'ю формою виховання, а в іншому випадку – формою влаштування [35, с. 146–150]. Г. М. Бевз прийомну сім'ю розглядає одночасно як малу групу, де індивідуальний досвід кожного визначає нормативи та спрямованість її функціонування і як соціальний інститут, що покликаний здійснювати санкціоновану суспільством функцію догляду та соціалізації дитини, позбавленої опіки біологічних батьків [36, с. 16].

Пропоную звернути увагу на думку Ю. Ю. Іляшенко. Вона зазначає, що прийомна сім'я має значну перевагу перед вихованням дитини у спеціалізованому закладі та дитячим будинком сімейного типу, яка полягає у тому, що прийомна сім'я беручи дитину на виховання не змінює житлову площу, а разом з тим не змінює свій сімейний устрій, звички та традиції, що дає можливість прийомній дитині дійсно зростати у міцному сімейному колі. А от у дитячий будинок сімейного типу спеціально створюється, куди згодом переїжджає сім'я, що призводить іноді до певного дискомфорту та поступового звикання до нової обстановки [37].

Інститут прийомної сім'ї є порівняно новим у законодавстві України, адже до 1998 року на території нашої держави не було такої альтернативної форми виховання дітей. Однак, у тому ж 1998 році відбувся експеримент - у Запорізькій області була створена перша прийомна родина відповідно до

Постанови Кабінету Міністрів України «Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей у Запоріжській обл. та затвердження Положення про прийомну сім'ю» № 241 від 02.03.1998 р. У 1999 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей у деяких регіонах України» № 1713 від 15.09.1999 р. пізніше такі сім'ї були створені і в інших містах.

Головна мета такої форми влаштування та виховання дітей, як прийомна родина - тимчасове перебування та виховання в сімейній обстановці дітей, в яких немає змоги зростати в нормальних умовах, які потрібні для їх гармонійного розвитку, діти з інтернатів та медичних установ.

Сімейний Кодекс України також надає визначення терміну “прийомні батьки”. За ст. 256-1 “це подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування”. ст 212 цього ж Кодексу визначає перелік осіб, що не можуть набути статус прийомних батьків [15].

“Родина, яка взяла на утримання дитину у статусі прийомної сім'ї має обов'язки щодо виховання та розвитку такої дитини” відповідно до ст. 150 Сімейного Кодексу України [15].

За нормою статті 256-3 вищезазначеного Кодексу “прийомні діти - діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї. Такі діти мають право підтримувати зв'язок зі своїми батьками та іншими родичами, якщо це не загрожує їх життю” [15].

Варто зазначити, що буква закону говорить, що при влаштуванні до прийомної сім'ї обов'язково береться до уваги думка дитини та необхідна її згода, якщо вона у томі віці та рівні розвитку, при якому може висловлювати свої думки.

Між сім'єю, яка усиновлює та прийомною сім'єю є суттєва відмінність. Сім'я усиновлює дітей, батьки котрої померли, позбавлені батьківських прав або ті, що відмовились від неї. Говорячи про прийомну сім'ю, то в таку сім'ю

може потрапити дитина, в котрої є батьки, які через низку обставин не можуть піклуватися про дитину (через стан здоров'я, перебувають у місцях позбавлення волі). Діти з прийомних сімей у кінцевому випадку можуть повернутись до своїх батьків.

Пропоную ознайомитись з класифікацією, за якою класифікуються прийомні сім'ї, яку пропонують Л. С. Волинець, А. Й. Капська та інші у своєму науковому доробку:

1. За віком дитини: раннього віку (до 3х років); дошкільного віку (3-7 років); молодшого шкільного віку (7-12 років); старшого шкільного віку (12-18 років, а в разі навчання – до його закінчення).
2. За терміном перебування у такій сім'ї: невідкладного влаштування, якщо дитині загрожує певна небезпека або виникли надзвичайні обставини; тимчасове влаштування (влаштування у разі важкої хвороби батьків, опікунів та піклувальників); довготривале перебування (до досягнення повноліття); перехідне поселення (випадок, коли досвідчена прийомна сім'я приймає на виховання дитину на період адаптації після смерті батьків і пошуку прийомної сім'ї, де дитина може перебувати довгий час).
3. За станом здоров'я дитини та правовою ситуацією: виховання дітей з особливими потребами; виховання важкохворих; виховання ВІЛ-інфікованих; виховання дітей, які мають хімічні залежності; перебування дітей з інтернатних закладів; перебування дітей разом з їх неповнолітніми матерями [38, с. 64].

Пропоную ознайомитись з процесом створення прийомної сім'ї, а також влаштування дитини до такої сім'ї відповідно до Постанови Кабінету Міністрів “Про затвердження Положення про прийомну сім'ю”.

Тож, відповідно до вказаної Постанови “утворення прийомної сім'ї відбувається за рішенням районної, районної у м. Києві держадміністрації, виконавчим комітетом міської ради. Для цього необхідна заява сім'ї, або ж окремої особи, які вирішили створити прийомну сім'ю, а також подання відповідного висновку служби у справах дітей районної, районної у м. Києві

держадміністрації, виконавчих комітетів міських рад про можливість утворення прийомної сім'ї” [39, ч.5].

Кандидати мають надати перелік документів, що передбачений ч. 16 Положення про прийомну сім'ю [39].

“Кандидати на створення прийомних сімей в обов'язковому порядку мають пройти навчання та підготовку для того, щоб прийняти дитину на виховання. Така підготовка та перепідготовка відбувається для родин, що мають статус прийомної сім'ї. По факту проходження даної підготовки родина отримує документ, що є необхідним для оформлення статусу прийомної сім'ї” [39].

Відповідно до поданих документів та розгляду заяви відповідні органи приймають рішення про укладення договору з такою сім'єю.

Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєв виділяють такі типи родин та осіб, що мають намір стати прийомною сім'єю:

- сім'ї, які не можуть взяти дітей на виховання за об'єктивних причин. Такими причинами може бути алко- або наркозалежність, хронічні захворювання, що впливають на психічний стан кандидата, асоціальні прояви хоча б одного з кандидатів, не проходження підготовки потенційний кандидатів у прийомні батьки, бажання збагатитись за рахунок держави, яка допомагає матеріально прийомним сім'ям, тощо;
- сім'ї, які потребують особливої уваги від соціальних працівників, додаткової підготовки. До цієї категорії входять, наприклад, пенсіонери;
- сім'ї, які відповідають всім вимогам і готові стати прийомними батьками [40, с. 44]

Між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, на основі типового договору укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї [39].

Сторонами такого договору є органи опіки та піклування, прийомні батьки та прийомні діти.

Значною відмінністю від інших форм сімейного виховання є те, що до прийомної сім'ї здійснюється соціальний супровід. Соціальний супровід передбачає собою не лише підтримку прийомних батьків та дітей, а й контроль за дотриманням всіх умов утримання дитини, виявлення проблем та недоліків в такій сім'ї. Також особливістю є те, що прийомна сім'я фінансується з боку держави [41, с. 69].

Соціальним супроводом прийомних сімей називають систему заходів для допомоги прийомним сім'ям, що забезпечує підтримку соціальних, економічних та психологічних умов, що забезпечує нормальне функціонування такої сім'ї та гармонійний розвиток дитини в ній. Соціальний супровід має перед собою такі завдання: підтримка сприятливої обстановки у сім'ї, постійне навчання прийомних батьків; контроль за державними виплатами батькам; надання додаткової допомоги у разі необхідності; захист прав та законних інтересів таких дітей; підготовка звіту про прийомну сім'ю [40, с. 61]. .

Формами роботи є: відвідування прийомної сім'ї; підтримка телефонних контактів; організація груп підтримки, освітніх програм тощо; представлення інтересів прийомної сім'ї; участь у вирішенні суперечливих питань; надання матеріальної допомоги при потребі; щорічних аналіз функціонування прийомної сім'ї[40, с. 62].

Органи опіки та піклування забезпечують збереження житла та майна таких дітей за місцем його перебування і здійснюють контроль за його використанням.

Дитина, що виховується у прийомній сім'ї не позбавляється статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею зберігаються усі пільги, передбачені законом для такої категорії дітей [35, с.216].

Соціальний супровід, який здійснюється соціальним працівником є з'єднуючою ланкою прийомної родини та держави. Від налагоджує співпрацю з багатьма службами, що захищають дітей та їх права, для

забезпечення їм нормальних умов існування. Проте, сім'я, що взяла дитину на виховання не має перекладати всі обов'язки на плечі соціального працівника. Вона лише може звертатися за допомогою.

Договір про створення прийомної сім'ї може припинитися у таких випадках:

- коли виникають умови, які є несприятливими для перебування дитини в такій сім'ї;
- батьки не виконують, передбачені законом та договором покладені на них обов'язки по утриманню та вихованню прийомних дітей;
- повноліття прийомної дитини;
- пенсійний вік батьків;
- згода сторін або інші умови, передбачені за договором [42, с.149].

Вище було зазначено, що дитина може підтримувати контакт з батьками, перебуваючи на вихованні у прийомній сім'ї, якщо таке спілкування не несе небезпеку дитині. У цьому контексті цікавим є питання, чи може дитина так само підтримувати зв'язок з прийомними батьками у разі повернення до своїх рідних батьків. Пропоную ознайомитися з практикою Європейського суду з прав людини (Далі - ЄСПЛ). Під час розгляду справи V. D. і інші проти Росії, ЄСПЛ встановив, що після 9 років виховання дитини прийомною матір'ю, дитина була повернута біологічним батькам судовим рішенням. Національний суд у даній справі зважив усі фактори та діяв виключно в інтересах дитини, однак суд встановив, що прийомна сім'я не має права підтримувати будь-який контакт з дитиною, не зважаючи на те, що дитина протягом довгого часу знаходилась у прийомній сім'ї та між ними з'явилися міцні зв'язки. Таке рішення було сформоване виключно, а також на нормі ст. 8 "Право на повагу до приватного і сімейного життя" Європейської конвенції з прав людини на правових нормах національного законодавства що не є гнучким та не має виключень щодо особливих ситуацій, що можуть скластись. 09.04.2019 ЄСПЛ одноголосно

встановив відсутність порушення ст. 8 Європейської конвенції з прав людини а також встановив грошову сатисфакцію з боку держави [43].

Виходячи з вищесказаного, можна сказати, що хоч інститут прийомної сім'ї є порівняно новим до інших форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, але є дієвою формою, що забезпечує дітей даної категорії необхідної опікою та захистом. Виховання у прийомній сім'ї має значні переваги порівняно з інституційним вихованням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Завдяки існуванню прийомних сімей дитина може реалізувати своє право на виховання та розвиток у сім'ї, у дітей формується позитивна модель стосунків у родині, до дитини знаходять індивідуальний підхід.

2.1 Створення та діяльність будинків сімейного типу

Досліджуючи міжнародний досвід соціальної політики щодо особливих категорій дітей, зокрема, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можна спостерігати поступову відмову від інституційних форм виховання таких дітей, а разом з цим перехід до сімейних форм виховання та всебічну підтримку таких інституцій. Звичайно, наша країна на своєму шляху до європейського майбутнього також прийняла даний досвід, що знайшли своє відображення у Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 рік, яку я пропоную розглянути у третьому розділі даної роботи.

Австрійський педагог Герман Гмайнер зазначав, що сімейне виховання є головним фактором гармонійного формування та розвитку особистості дитини, розбавленої батьківського піклування з тих чи інших причин. Гмайнер розробив систему функціонування дитячих містечок зі сімейним вихованням, яку назвав "SOS-Kinderdorf", адже вбачав, що така форма виховання є більш наближеною до сімейної [44, с.137].

Функціонування дитячих будинків сімейного типу (Далі-ДБСТ) є ефективною формою сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Багато психологів та соціологів вважають, що це найкраща альтернатива інтернатному типу виховання. ДБСТ має особливість у тому, що це є і державною виховною установою і сім'єю водночас. ДБСТ нерідко називають багатодітною сім'єю, а не дитячим виховним закладом особливого виду. Головним є те, що дитина, перебуваючи у ДБСТ відчуває себе у сімейному колі, може гармонійно розвиватись та отримувати опіку у повному обсязі.

На даний час в Україні створено 1139 ДБСТ, де виховується 7665 дітей. За останній рік було створено 32 нових будинки, а також 301 дитина перейшла на таку форму сімейного виховання [32].

Варто зазначити, що форма виховання у дитячих будинках сімейного типу сформувалась ще під час існування Української РСР, а саме у 1988 році постановою Ради Міністрів СРСР [45]. Згодом УРСР прийняла відповідну постанову, яка передбачала необхідність «створення умов для посилення державної і суспільної турботи про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, більш повного поєднання суспільних, колективних і сімейних форм виховання цієї групи підростаючого покоління» [46]. У 1988 - 1991 роках мав відбутися експеримент: у Черкаській області мало би бути побудоване дитяче містечко, однак дану ідею так і не реалізували.

Зі здобуттям незалежності у 1994 році була прийнята нова Постанова Кабінету Міністрів, однак пізніше була скасована та у 2002 році Кабінетом Міністрів було затверджено «Положення про дитячий будинок сімейного типу» [47].

У 2016 році дане положення зазнало змін, зокрема було доповнено пунктом про те, що не є допустимим одночасне застосування різних форм влаштування дітей до ДБСТ, окрім випадків, коли батьки-вихователі перебувають з такими дітьми у родинних відносинах. У результаті такого формулювання абз. 5 п. 2 «Положення про дитячий будинок сімейного

типу” “діти, які усиновлені, але усиновлювачі яких позбавлені щодо них батьківських прав, не можуть бути поміщені до дитячого будинку сімейного типу, а діти, яким пощастило потрапити до такого будинку, не можуть бути усиновлені батьками-вихователями” [47].

Цікавим є те, що глава, яка регулює питання щодо функціонування ДБСТ з'явилася в Сімейному Кодексі лише у 2006 році і має таке визначення поняття “дитячий будинок сімейного типу” у ст. 256-5: “це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, котра не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування” [15].

В цей же час Сімейний Кодекс України не визначає граничну кількість дітей, що можуть проживати ДБСТ, однак Положення, про яке згадувалось вище визначає, що кількість дітей у такому будинку не може перевищувати 10 осіб, враховуючи і рідних дітей батьків, які створили ДБСТ. Однак не заперечено брати на виховання і більше дітей, якщо це дозволяє житлова площа [47].

На думку І. В. Пеша виховання більшої кількості дітей забирає у ДБСТ свої переваги, такі як: емоційний контакт між батьками та дітьми; належна кількість уваги на кожную дитину; індивідуальний підхід; контроль за негативними проявами у поведінці дитини та ін. [44].

Створення дитячого будинку сімейного типу регламентується Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [18], Постановою Кабінету Міністрів України № 564 від 26 квітня 2002 року «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» [47].

Відповідно до цих нормативно-правових актів створення та функціонування ДБСТ можна розділити на такі етапи:

I етап: Подання документів подружжям, яке виявило бажання стати батьками-вихователями у ДБСТ:

- подружжя може звернутися до місцевих компетентних органів для консультації у разі виявлення бажання стати батьками-вихователями та створити ДБСТ;

- наступним кроком є подання заяви про взяття на облік, як кандидатів у батьки-вихователі;

- бути вихователем в ДБСТ занадто складна справа, адже це відповідальність за життя, здоров'я дітей та їх розвиток. І тому виявити бажання та подати документи до органу недостатньо. Обов'язковою умовою є проходження курсу підготовки (раз на 2 роки) проведення якого забезпечують соціальні служби області;

- необхідно зібрати пакет документів, передбачений ст. 18 Постанови «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» та подати до Служби у справах дітей, а саме: заяву кандидатів у батьки-вихователі про створення дитячого будинку сімейного типу із зазначенням інформації про наявність чи брак кредитних зобов'язань; копії паспортів кандидатів у батьки-вихователі; довідку про склад сім'ї (форма № 3); копію свідоцтва про шлюб (для подружжя); довідку про стан здоров'я кандидатів у батьки-вихователі та членів сім'ї, які проживають разом з ними. На підставі поданих документів вищезазначена служба надає висновок про доцільність або ж ні створення ДБСТ та вносить відомості про осіб, що виявили бажання до Банку даних, як про потенційних батьків вихователів [47].

Положення надає перелік осіб, які не можуть отримати статус батьків-вихователів та створити ДБСТ у ст. 17.

Слід погодитись із В. І. Борисовою, яка зазначає, що «до особливостей договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу слід віднести наступне: 1) він не є самостійним юридичним фактом, що породжує, змінює або припиняє сімейні правовідносини, а виступає одним з елементів фактичного складу виникнення дитячого будинку сімейного типу; 2) має особливий суб'єктний склад; 3) укладається на користь третьої особи, якою є дитина; 4) носить особистий характер; 5) є одним із різновидів сімейно-

правових договорів соціального сприяння дітям, позбавленим батьківського піклування» [49, с. 93]

II етап - створення дитячого будинку сімейного типу:

- якщо кандидатура подружжя затверджена і є доцільним створення ДБСТ, голова районної державної адміністрації чи виконкому міської ради видає розпорядження про створення такого будинку. На підставі даного розпорядження між органом, що ухвалив таке рішення та батьками-вихователями укладається договір про створення ДБСТ. Подружжя, що уклало договір набуває статусу батьків вихователів. Вони стають законними представниками вихованців і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники. Батькам-вихователям виплачується грошове забезпечення у порядку, встановленому законом.

- сім'ї надається індивідуальний, обладнаний усім необхідним відповідно до усіх санітарно-гігієнічних та побутових норм будинок або ж багатокімнатна квартира;

- фінансуються ДБСТ державою. Розмір державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку;

- у функціонуванні ДБСТ також приймає участь держава в особі діяльності відповідних державних органів. Державний орган зобов'язується надати подружжю житлову площу для створення ДБСТ, а також транспортні засіб; щомісячно виплачувати грошову допомогу; забезпечити соціальний супровід такого будинку та інші обов'язки, передбачені законодавством [47].

Батьки-вихователі разом з обов'язками відповідно до ст. 150 Сімейного Кодексу виконують також і додаткові обов'язки, а саме: дотримання законодавства у сфері захисту інтересів дітей та охорону дитинства; щороку проведення медичне обстеження; співпраця з відповідними державними органами та місцевими службами; не менше, ніж раз на 2 роки здійснювати підвищення кваліфікації; у разі виникнення несприятливих факторів одразу повідомляти про це відповідні органи та інші [15].

Батьки-вихователі несуть відповідальність за вихованців згідно зі законодавством та за діяльність дитячого будинку сімейного типу.

III етап - пошук дітей, які будуть проживати у ДБСТ:

- ДБСТ починає своє існування з дня створення, тож пошук дітей розпочинається з моменту створення та протягом 12 місяців далі. Першочергово в таку форму виховання влаштовують дітей, що перебувають в родинних зв'язках за виключенням медичних показань або інших причин, що унеможливають їх виховання разом;

- перед влаштуванням дитини до такого будинку, органи опіки та піклування надають батькам необхідні документи, але не пізніше 2-х тижнів від дня заселення дитини до будинку. У пакет таких документів входить: рішення про направлення дитини на виховання та проживання до ДБСТ; свідоцтво про народження; медична довідка про стан здоров'я та інші документи передбачені законодавством [47].

За дітьми зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вони мали до влаштування до дитячого будинку сімейного типу. Вони мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може заподіяти шкоду їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню [49, с. 96].

IV етап - припинення функціонування дитячого будинку:

-діти, які виховуються у ДБСТ вважаються вихованцями до досягнення ними 18-ти років. Якщо вихованець досягає повноліття, а в сім'ї залишається менше 5 дітей, то виноситься рішення про поповнення будинку, або ж його закриття з наступним переведенням дітей до інших будинків. Серед причин припинення функціонування ДБСТ виділяють і такі як: несприятливі умови для виховання та спільного проживання дітей; повернення вихованців рідним батькам (опікуну, піклувальнику, усиновителю); за згодою сторін, з інших причин, передбачених угодою, та за рішенням суду[47].

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що дитячі будинки сімейного типу є ефективною формою влаштування дітей, що заміняє інституційний формат виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Така форма виховання має переваги, адже зростання дитини відбувається у природних умовах, а саме у родинному колі, де дитина має близький контакт з батьками, отримує належну увагу, захист та опіку. У дитячому будинку сімейного типу формування особистості дитини відбувається в природних умовах, вплив батьків-вихователів на світогляд і самоусвідомлення дитини виконує домінуючу роль.

2.3 Опіка та піклування, як особливий вид сімейного влаштування

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування є однією з найменш захищених соціальних ланок нашого суспільства. Обмежене навколишнє оточення, нестача уваги з боку дорослих, ігнорування певних виховних моментів з боку персоналу інституційних форм виховання дітей призводить до значних проблем, з якими зустрічаються такі діти після випуску з закладів утримання.

На мою думку, робота педагогів та працівників виховних закладів “за інструкцією” не веде до гармонійного розвитку дитини, адже кожен потребує індивідуального підходу та належної уваги. Кожна дитина має вчитись проявляти ініціативу та свою індивідуальність, що нажаль не часто зустрінеш у інтернатах чи дитячих будинках. Проблемою залишається відсутність особистого простору, адже діти постійно разом по 5-6 і навіть більше чоловік в кімнаті.

Звичайно, система інституційного догляду за дітьми наразі для нашої держави залишається основною формою виховання дітей, однак саме сімейні форми виховання можуть дати більше результатів у процесі соціалізації дитини.

Говорячи про інститут опіки та піклування, то слід зауважити, що це традиційний інститут виховання дітей, адже має давню історію. Так, Н. Рудий установив етапність розвитку інституту опіки і піклування в Україні, підкреслюючи, що опіка та піклування були складовою ширшого поняття – приймацтва, яке діяло в рамках української звичаєво-правової традиції та базувалося на добровільному прийнятті в сім'ю однієї чи кількох осіб на умовах опіки або усиновлення [51, с.16]

Підтвердженням тези про те, що інститут опіки та піклування є давнім є Руська правда, де зазначалось, що якщо дитина, яке не може себе забезпечувати залишилась без батька, то її опікуном є мати, а якщо остання виходить заміж, то необхідно її віддати до того, хто їй ближчий, поки дитина не досягне віку, коли зможе жити самостійним життям. У Зібранні малоросійських прав 1807 року, зазначалось, що неповнолітні після смерті батьків мають бути під опікою для, того щоб зберіглось майно. Опікунами не могли стати іноземці [2, с. 25].

Говорячи про стан іституту опіки та піклування у радянські часи, то він пержив два реформування - у Кодексі про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану 1926, а також у Кодексі про шлюб та сім'ю 1969 року. У Кодексі 1969 р. містились такі нововведення:

- 1) піклування стало самостійним засобом охорони прав та інтересів дітей;
- 2) були чітко визначені підстави призначення опіки та піклування;
- 3) запроваджена добровільність призначення опікуном та піклувальником;
- 4) опікунові, піклувальникові надано право відмовитися від своїх повноважень [53].

Наразі дану інституцію регулює низка нормативно-правових актів, зокрема гл. 19 Сімейного Кодексу України «Опіка та піклування над дітьми».

Інститут опіки та піклування щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування являє собою комплекс з норм цивільного,

сімейного, адміністративного та цивільно-процесуального права, що регулюють відносини з приводу виховання таких дітей [54, с. 139].

Даний інститут можна назвати проміжною ланкою між інституційним вихованням та усиновленням, оскільки дитина не стає повноправним членом сім'ї, як при усиновленні, але все ж при цьому отримує необхідний догляд з елементами сімейного виховання.

До відносин опіки та піклування над дітьми, які не врегульовані СК України, застосовуються норми ЦК України (ст. 8, ч. 3 ст. 243, ч. 4 ст. 249, ст. 250, ст. 251 СК України)

Відносини щодо опіки і піклування регламентуються Законами України: «Про охорону дитинства», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про забезпечення організаційно – правових умов соціального захисту дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», а також Правилами опіки та піклування. Слід зазначити, що зазначені Правила опіки і піклування містять дещо відмінні положення порівняно з чинними ЦК та СК України у зв'язку з тим, що вони були прийняті раніше за вказані нормативно – правові акти (наприклад, оскільки Правила опіки і піклування розроблялися з врахуванням обсягів дієздатності особи, що були встановлені ЦК УРСР (неповнолітня особа, яка не досягла 15 років, та неповнолітня особа від 15 до 18 років). Тому Правила опіки і піклування діють в частині, що не суперечить СК та ЦК України та іншим законам України щодо опіки та піклування [55, с. 6].

Опіка (піклування) - це влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування у сім'ї, які мають українське громадянство, перебувають переважно в родинних зв'язках з такими дітьми для того, щоб забезпечити їх гармонійний розвиток: виховання, освіта, захист законних прав та інтересів [56, с.199].

Даний вид сімейного влаштування дітей особливих категорій слід розглядати, як вид соціальної турботи та спільну взаємодію громадян України, органів опіки та піклування відповідно до законодавства України.

Опіка та піклування має низку особливостей, що відрізняє дану форму виховання від інших сімейних форм, а саме: підстава влаштування; обсяг та межі здійснення прав та обов'язків учасниками даних відносин; вікова вимога для вихователя та вихованця; порядок встановлення таємниці влаштування дитини [57, с. 14].

Хоча опіка та піклування регламентуються тими ж нормативно-правовими актами та одними статтями та пунктами і їх можна вважати одним і тим самим процесом, однак все ж є одна відмінність: опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування - у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених Цивільним кодексом України.

Підстави, за якими може бути встановлена опіка (піклування) над дітьми-сиротами та дітьми, які позбавлені піклування з боку батьків визначені Наказом «Про правил опіки та піклування», що був виданий Державним комітетом України у справах сім'ї та молоді, Міністерством освіти, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством праці та соціальної політики України. У даному наказі зазначається такі підстави:

1. смерть батьків;
2. особа батьків невідома;
3. у судовому порядку батьки визнані безвісти відсутніми або померлими.

Також опіка (піклування) встановлюється і при живих батьках у таких випадках:

1. перебування дитини в небезпечній обстановці, коли батьки не позбавлені батьківських прав або позбавляються батьківських прав у судовому порядку.

2. недієздатність або обмежена дієздатність батьків
3. більше, ніж шість місяців не можуть виховувати дітей через стан здоров'я, позбавлення волі на тривалий час;
4. відмова від дітей у встановленому порядку;
5. понад шість місяців не беруть участь у вихованні дітей, що підтверджується відповідними актами компетентних органів;
6. довготривале перебування або постійне проживання за кордоном;
7. перебування під слідством [58].

Встановлення опіки – це складний за правовою природою юридичний факт, який передбачає волевиявлення опікуна – фізичної особи (ч. 1 ст. 244 СК України [15]) та рішення органу опіки та піклування (ст. 61 ЦК України [59]), або рішення суду (ч. 3 ст. 60 ЦК України [59]). Побаження малолітньої дитини на встановлення опіки не входить до складу юридичних фактів, які породжують опіку, але може враховуватися органом опіки та піклування при призначенні опікуна, якщо це відповідає інтересам (п. 2 ч. 4 ст. 63 ЦК України [59]).

Компетенція призначення опікуна або піклувальника покладається переважно на орган опіки та піклування (ст. 63 ЦК; п. 3 Правил опіки та піклування), в деяких випадках – на суд (ст. 60 ЦК) та нотаріуса (ст. 44 ЦК) [59].

“Лише повнолітня особа з повною цивільною дієздатністю може стати опікуном, тобто немає виключення для осіб, які в силу певних обставин набули повної цивільної дієздатності раніше”. Підтвердженням цього є законодавство, зокрема: ч.1 ст. 244 Сімейного Кодексу України [15]; п.3.2 Правил опіки та піклування [58]; п.38 Постанова Кабінету Міністрів України “Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов’язаної із захистом прав дитини [60]”

Відповідно до “Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов’язаної із захистом прав дитини”, особи, які виявили бажання

стати опікунами чи піклувальниками обов'язково мають пройти підготовчі курси з виховання дітей [60].

Важливим фактором для того, щоб особа, яка хоче стати опікуном є особисті навички, якості та вміння, адже виховання дітей потребує належної підготовки, а також у деяких випадках необхідна спеціальна освіта або досвід виховання дітей. У разі якщо особа не володіє певними навичками щодо виховання дітей, то така опіка буде не ефективною. Не менш важливим є відносини, що складаються між опікуном та вихованцем, що складаються в процесі встановлення опіки.

Якщо бажання стати опікуном виявили двоє або більше осіб, згідно п.3.1 Правил опіки і піклування переважне право надається родичам дитина, незалежно від місця їх проживання або ж особам, у сім'ї яких перебуває дитина у період час, коли виникла потреба встановлення опіки (піклування) над нею [58].

Думка дитини у визначенні опікуна чи піклувальника враховується відповідно до діючого законодавства. Сімейний Кодекс України вказує, що “думка дитини обов'язково враховується при вирішенні питань, що стосуються її життя” (ст. 171), “згода дитини обов'язкова при встановленні опіки” (ст. 218). З цих положень випливає те, що думка дитини має бути обов'язково врахована при вирішенні подібних категорій справ [15].

Судовим рішенням або ж адміністративним актом встановлюються права і обов'язки опікунів (піклувальників). У ст. 249 Сімейного Кодексу України визначені основні права та обов'язки опікунів стосовно дитини, яку останній взяв під опіку:

1. Обов'язок виховання, піклування про всебічний розвиток та здоров'я, забезпечення усім необхідним, середньою освітою зокрема. Опікун в праві сам обирати методи виховання, але має враховувати думку вихованця а також настанови компетентних органів;
2. Право вимагати повернення дитини, якщо вона перебуває у когось іншого незаконно або не за рішенням суду;

3. Дитина може без перешкод з боку опікуна підтримувати зв'язок з батьками, якщо це не шкодить інтересам дитини;
4. Цивільні права та обов'язки опікуна встановлюються на підставі норм Цивільного Кодексу України [15].

Сімейний Кодекс також визначає обов'язки та права, що покладені на органи опіки та піклування стосовно нагляду за сім'єю, до якої передана дитина для опіки (ст.246). Так ці органи здійснюють нагляд за побутовими умовами, утриманням, вихованням, рівнем достатку, в якому перебуває дитина, що знаходиться під опікою [15].

Необхідно зазначити, що опікун може розпоряджатись майном вихованця та здійснювати правочинів щодо них лише за дозволом органів опіки та піклування. Така діяльність органів опіки та піклування дозволяє ефективно захистити майнові права вихованця, не зважаючи на те, що закон дозволяє опікуну безперешкодно розпоряджатись майном вихованця на власний розсуд [56, с. 196].

Так, як опіка може встановлюватись над дітьми, батьки котрих не позбавлені батьківських прав, пропоную розглянути судову практику з такої категорії справ.

У квітні 2019 року до суду звернувся орган опіки та піклування виконавчого комітету Вознесенської міської ради Миколаївської області з позовом про відібрання ОСОБА_1 від ОСОБА_2 та ОСОБА_3 без позбавлення батьківських прав та передачу ОСОБА_1 під опіку та стягнення аліментів.

Органи мотивували свою заяву тим, що малолітня ОСОБА_1, яка є дитиною ОСОБА_2 та ОСОБА_3 з 25.12.2014 по січень 2018 року знаходилась у обласному дитячому будинку за заявою батьків через неспроможність останніх утримувати дитину.

У січні 2018 року дитина у трирічному віці була повернута до ОСОБИ_2 відповідно до висновку служби у справах дітей, адже для виховання дитини були створені усі умови.

Однак зі сплином деякого часу дитина потрапила до закладу охорони здоров'я, після чого було встановлено, що остання перебуває у небезпечних умовах для життя. Після цього рішенням органу опіки та піклування дитина була забрана з небезпечних умов.

Керуючись нормами Сімейного Кодексу України та інтересами дитини, орган опіки подав позов до суду з вимогами передати дитину під опіку установи чи фізичних осіб зі стягненням аліментів з відповідача без позбавлення ОСОБА_2 та ОСОБА_3 батьківських прав. Також органи зауважили, що батьки не має навичок виховання та утримання дитини. Але незважаючи на доводи районний суд не задовольнив позов

Після апеляційного розгляду Миколаївський апеляційний суд задовольнив скаргу органу опіки та піклування, вказавши, що батьки дійсно неналежним чином утримують дитину, що становить загрозу життю та здоров'ю. Суд погодився з тим, що дитина має бути поміщена в більш сприятливі умови, де зможе всебічно гармонійно розвиватись без загрозливих факторів, тому необхідне примусове відібрання дитини від батьків та подання її під опіку іншим особам чи установам без позбавлення батьків їх батьківських прав.

Таку позицію підтримав ОСОБА_3 та не мав заперечень, вважаючи, що дитина має бути поміщена у належні умови до тих пір поки не будуть усунуті недоліки, за якими дитина не може перебувати у сім'ї [61].

Таке рішення Апеляційного суду відповідає міжнародним стандартам та практиці Європейського суду з прав людини, який завжди зауважує, що інтереси дитини мають стояти на першому місці при розгляді такої категорії справ (рішення "М. С. проти України" від 11.07.2017 року, заява №2091/13)

Колегія Верховного Суду зазначає, що відібрання дитини без позбавлення батьків їх батьківських прав є тимчасовим заходом, що має безстроковий характер на відміну від позбавлення батьківських прав. Якщо вирішуються проблеми, через які дитина не може проживати з сім'єю, то

вона може бути повернута на виховання до батьків, якщо звичайно це не суперечить інтересам дитини [61].

Опіка припиняється, якщо: малолітня особа досягла 14 років (винятком є визнання такої особи психічно хворою); смерть дитини, що знаходиться під опікою; смерть опікуна; дитина за рішенням компетентних органів або суду повертається на виховання до батьків. Слід зауважити, що за опікунам залишається обов'язок збереження майна підопічного до виявлення спадкоємця або рішення компетентного органу [58].

Говорячи про піклування, то воно припиняється, якщо дитина досягла повноліття; зареєстрований шлюб неповнолітнього; смерть неповнолітнього та смерть піклувальника [62, с.85].

Сьогодні Європейський Союз, прагнучи втілити в життя єдині заходи в проведенні практики державної політики підтримки сім'ї за загальною для усіх держав схемою, позитивно оцінює зусилля, які робляться у цьому напрямку: забезпечення державою достатньої допомоги та якісних послуг в галузі дитячого виховання, освіти та догляду. Концепції та програми демографічного розвитку України повинні враховувати досягнення сучасної європейської науки і практики, які накопичили чималий досвід методологічних розробок і величезний фактичний матеріал для вивчення й аналізу проблем проведення сімейної політики в окремих країнах, регіонах і в світі загалом [63].

Звичайно у даній сфері є багато недоліків, які слід досліджувати та виправляти, однак наша держава йде в правильному напрямі, ставлячи інтереси дітей на перше місце, адже перебування дітей у неналежних умовах не несе за собою сприятливих наслідків для соціуму.

2.4. Правові аспекти усиновлення дітей-сиріт

Проблема сирітства є нагальною у нашому суспільстві, але причиною цього є ще більша проблема - нехтування людьми своїми батьківськими обов'язками; бездумне статеве життя, небажання брати на себе відповідальність, адже здається, що дитина наче іграшка, яку можна народити та якщо вона тобі не потрібна віддати на утримання держави. Якщо ще в минулому сторіччі в дитячі будинки потрапляли діти, чий батьки загинули, то сучасному суспільству властива інша тенденція – більшість вихованців дитячих будинків (близько 80%) є соціальними сиротами, тобто сиротами за живих батьків.

У ч. 3 ст. 51 Конституції України задекларовано, що “сім'я, дитинство, материнство, батьківство охороняються державою”. Державна політика щодо захисту прав дітей передбачає особливий захист і допомогу всім дітям [30].

Суспільство схвилювало усиновлення дітей, або дії пов'язані з вихованням нерідних дітей, ще більш ніж 4000 років тому, з того часу, як з'явився Вавилонський кодекс Хаммурапі у 2285 році до Різдва Христового, і можливо навіть раніше до того, як з'явилися історичні письмові свідоцтва. Підтримувалось усиновлення і у древньому Римі, яке було закріплене в законах цієї держави. Так, Юлій Цезар фактично продовжив свою династію після усиновлення свого племінника Октавіана, який згодом став Цезарем Августом. Стародавні греки, слов'яни, єгиптяни, ассирійці, німці, японці та всі інші суспільства так або інакше підтримували різноманітні форми усиновлення [64, с.54].

Нині інститут усиновлення як пріоритетна форма сімейного виховання дітей, які залишились без турботи батьків, відомий усім правовим системам.

Усиновлення є найкращою формою влаштування дитини-сироти, оскільки лише вона повною мірою реалізує деклароване Конвенцією ООН про права дитини – право на сімейне виховання та батьківське піклування. Згідно із Сімейним кодексом України усиновлення відбувається з метою

реалізації найвищих інтересів дитини і визначається як прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, яке здійснене на підстав рішення суду.

Взагалі інститут усиновлення має розгалужену систему нормативно-правових актів, які його регулюють. Так, серед національного законодавства інститут усиновлення регулюється Цивільним Кодексом України [59], Закон України “Про охорону дитинства” [67], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [18] та іншими. Серед підзаконних актів слід виокремити постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей», [66] «Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов’язаної із захистом прав дитини» [60], а також інші галузеві нормативно-правові акти.

Україна, як країна, що прагне мати чільне місце у світовому співтоваристві, імплементує міжнародне законодавства задля уніфікування підходів до усиновлення, його кращого регулювання та вдосконалення вітчизняного законодавства в даній сфері. Так, Україна є державою-учасницею Конвенції ООН про права дитини, Європейської конвенції про усиновлення дітей. Норми останньої враховані на рівні вітчизняного законодавства, адже вона проголошує інтерес дитини найвищим у вирішенні питань щодо усиновлення.

Проаналізувавши норми чинного законодавства, можна сказати, що інститут усиновлення має низку особливостей, що відрізняє його від інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- усиновлення містить у собі психологічний аспект. З одного боку це майбутнє для дитини у родинному колі та її захист, а з іншого боку це може бути великим стресом через різку зміну обстановки та нові обличчя навколо, тривала адаптація, якщо ми говоримо про дітей, які вже усвідомлюють, що з

ними відбулось. Не треба забувати і про батьків, котрі також знаходяться деякий час у стресовому стані, адже проходять через процес налагодження взаємин з дитиною [68, с. 347];

- дитина може бути усиновлена, якщо є документ, який підтверджує, що вона сирота або що батьки втратили батьківські права щодо цієї дитини [66];

- законодавство не встановлює обмежень щодо кількості усиновлених дітей одним усиновлювачем. Необхідно мати усі умови для того, щоб кожна дитина почувала себе повноцінно та гармонійно розвивалась. Законодавець також зазначає то факт, що у усиновлювача можуть бути свої діти або ж вірогідність народження своїх дітей [66];

- право переваги, яке встановлюється з огляду на загальну мету здійснення усиновлення і здебільшого обумовлюється необхідністю забезпечення прав самої дитини, досягнення мети усиновлення [64];

- відсутність обмежень щодо усиновлення дітей з захворюваннями або ж особливими потребами. Усиновлювачі мають бути повідомлені про стан здоров'я дитини, бо це може вимагати деякі матеріальні витрати, а також особливе відношення до дитини. Також при усиновленні такої дитини суд встановлює можливість усиновлювачів забезпечити таку дитину всім необхідним [65];

- під час усиновлення мають бути збережені родинні зв'язки, тобто законодавством встановлена заборона роз'єднання рідних братів т сестер. Роз'єднання відбувається лише у випадках, передбачених законом, а саме, якщо усиновлювачі не наполягають на таємниці усиновлення та не будуть перешкоджати спілкуванню між дітьми або якщо один з дітей перебуває в спеціальному лікувально-виховному закладі. Також допускається роз'єднання, якщо діти знаходяться у різних закладах виховання, під різними прізвищами і ніхто, крім матері не знає про їх спорідненість [66];

- інститут усиновлення виключає в собі можливість заробітку у даній сфері.

Далі пропоную розглянути усі необхідні елементи, умови, процес усиновлення, що передбачено нашим законодавством.

В першу чергу слід визначити особу усиновленого. За законодавством усиновленою дитиною вважається малолітня або неповнолітня особа, яка через сімейні обставини залишилась без належного догляду батьків. Законодавець визначає, що дитина, яку покинули у пологовому будинку чи іншому закладі охорони не може бути усиновлена протягом двох перших місяців, адже законодавець закладає цей час для усвідомлення біологічними батьками значення своїх дій і можливого повернення дитини до сім'ї [66].

Діти-сироти та діти-позбавлені батьківського піклування на обліку щодо можливості усиновлення відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 08.10.2008 р. №905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей». Відповідно до цього нормативно-правового акту повноваження щодо даної діяльності здійснюють служби у справах дітей за місцем проживання таких дітей.

Наступним елементом у правовідносинах щодо усиновлення є особа усиновлювача. Так відповідно до Сімейного Кодексу “усиновлювачем може бути повнолітня дієздатна особа не молодша двадцяти одного року”. Разом з тим є винятки;

- усиновлювач являється родичем дитини;
- різниця в віці з дитиною, котра може бути усиновлена не менше п'ятнадцяти років;
- у разі усиновлення повнолітньої особи, то така різниця у віці має становити вісімнадцят років [15].

Особи, які не перебувають у шлюбі не можуть усиновити одну й ту саму дитину, однак за рішення суду це можливо.

Громадяни, які виявили бажання стати усиновлювачами також знаходяться на обліку у відповідних служб. Для цього вони подають заяву до відповідних органів, а також подають пакет документів, перелік котрих передбачений законодавством. Компетентні органи після цього здійснюють перевірку поданих документів, проводять бесіду з потенційними

усиновлювачами, а також вчиняють інші дії щодо перевірки усіх умов, які необхідні для усиновлення дітей протягом 10 днів з дня подачі заяви [65].

Після мотивованого висновку служб щодо можливості особами набути статусу усиновлювачів відбувається підготовка до судового розгляду.

У цей час потенційні батьки знайомляться з дитиною, яку бажають усиновити, налаштовують з нею контакт. На підставі цього служби у справах дітей роблять висновок щодо доцільності такого усиновлення, а також дізнаються думку дитини щодо усиновлення.

Усиновлення може бути можливим лише за рішенням суду, а також включає в себе такі обставини, обумовлені законом: усиновлення дитини, що є громадянином України відбувається громадянами України; усиновлення повнолітньої особи, яка є громадянином України громадянином України; усиновлення на території нашої держави дитини, що є громадянином України іноземцями та особами без громадянства; усиновлення дитини, що є громадянином іншої держави, але проживає на території нашої країни громадянами України або ж іноземцями [15].

Увагу слід приділити саме усиновленню дітей, що є громадянами України іноземцями.

Закон України “Про охорону дитинства” зазначає, що усиновлення іноземцями можливе лише у тому випадку, якщо державою були вичерпані усі можливі варіанти влаштування дитини у сім’ї громадян України. При цьому за дитиною зберігається права на збереження своєї національної ідентичності [67].

Відповідно до Конвенції про права дитини держави, які є учасниками даної конвенції, зобов’язані надати усі ті ж самі гарантії при усиновленні дитину в їх країні, які є в державі, громадянином якої є дитина [27].

Для забезпечення цієї вимоги суд може вимагати від заявника надання відповідних нормативних актів законодавства його держави, що забезпечуватимуть дитині її основні права, які вона має в Україні [68, с. 11].

Усиновлені іноземцями діти-громадяни України виїжджають за кордон до місця постійного проживання разом з усиновителями за паспортами громадянина України для виїзду за кордон. Посадова особа Держприкордонслужби здійснює перевірку законності виїзду дитини за кордон. Одним із підтверджень законності виїзду може бути рішення суду про усиновлення [66].

Стаття 226 Сімейного кодексу України гарантує особі “право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення” [15].

Державні реєстри повинні зберігатися, й у будь-якому разі їхній зміст повинен відтворюватися таким чином, щоб особи, які не мають на це законних підстав, не могли встановити факту усиновлення, а якщо цю інформацію розкрито, не могли отримати відомостей про особу батьків, від яких походить дитина [69].

Стаття 168 Кримінального кодексу України “за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) передбачає відповідальність – штраф до п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот сорока годин, або виправні роботи на строк до двох років” [70].

У контексті дослідження даного інститут цікавим є питання щодо можливості біологічних батьків знати, де живе усиновлена іншими особами дитина, можливість з нею бачитись, адже досліджуючи практику Європейського Суду з прав людини, можна побачити, що останній неодноразово підтримував право біологічної матері на побачення з дитиною та право на контакти з нею (CASE OF A.S. v. NORWAY (Application no.60371/15), 17/12/2019; CASE OF ABDI IBRAHIM v. NORWAY (Application no. 15379/16), 17/12/2019; CASE OF STRAND LOBBEN AND OTHERS v. NORWAY (Application no. 37283/13). 10/09/2019). Тож, думаю, буде цікавим

приклад із української судової практики щодо такого делікатного питання [71].

У серпні 2015 році ОСОБА_1 заявила до суду з позовом до Красноутської районної державної адміністрації (Далі - Красноутська РДА), третя особа - служба у справах дітей Краснокутської РДА. Суть позову була у наданні ОСОБА_1 права на побачення ОСОБА_2, біологічною матір'ю якої вона являється.

За матеріалами справи було зазначено, що ОСОБА_1 була позбавлена батьківських прав щодо ОСОБА_2 у 2011 році. З позовом про поновлення батьківських прав ОСОБА_1 не зверталася. У липні 2015 році згідно з рішенням суду ОСОБА_2 була усиновлена.

ОСОБА_1 зауважує, що дуже любить свою дитину, сумує за нею та просить надати дозвіл на побачення з ОСОБА_2 у присутності усиновлювачів один раз на тиждень. Однак суд у задоволенні позову відмовив посилаючись на те, що у позивача припинилось право на побачення з дитиною, а також через наявність такого фактору, як таємниця усиновлення.

Апеляційний суд залишив скаргу ОСОБА_1 без задоволення оскільки погоджується з думкою першої інстанції і вважає, що суд виніс рішення відповідно до норм законодавства. Таке рішення мотивовано тим, що ОСОБА_1 не реалізувала своє право на поновлення батьківських прав, яке передбачено ст. 169 Сімейного Кодексу України та не відновила юридичний зв'язок з ОСОБА_2.

Колегія суддів Верховного Суду дійшла висновку, що також ОСОБА_1 звернулась до неналежного відповідача з позовом. Також колегія дійшла висновку, що так як позивачка позбавлена батьківських прав, а також не оскаржила дане рішення у визначений термін, то перспектива воз'єднання дитини з біологічною матір'ю не є доцільною, адже дитина наразі перебуває у нормальних родинних відносинах. Європейський суд з прав людини зазначає, що Конвенція про захист прав людини не вимагає від держави постійних спроб воз'єднати батьків та дітей. Достатньо того, що держава

вичерпала усі можливі способи для цього, тому дитина у такому разі передається під опіку чи піклування, усиновлюється або виховується в інших формах [71].

Не секрет, що європейська спільнота дуже лояльно ставиться до ЛГБТ спільноти, наділяючи їх багатьма правами, зокрема правом на шлюб, партнерське співіснування, а також і право на усиновлення дитини. У цьому контексті цікава думка українських посадовців щодо усиновлення дітей одностатевими парами.

Наразі законодавство України не передбачає можливості не те, що усиновлення дитини одностатевими парами, а й забороняє створення шлюбу такою парою. Конституція України наголошує на тому, що шлюб є вільним волевиявленням жінки та чоловіка. Однак у рамках Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України №1393-р від 23.11.2015 [72] передбачено розроблення та подання законопроектів про внесення змін до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових і немайнових прав. В проекті Закону “Про цивільне партнерство” дано визначення, що цивільне партнерство - це відносини між фізичними особами, які можуть бути одного або різних полів та оформлені у встановленому законом порядку. А цивільні партнери - це особи, які спільно проживають, пов’язані спільним побутом, мають взаємні права та обов’язки та уклали відповідний Договір у встановленому законом порядку [73].

Враховуючи визначення даного інституту можна зробити висновок, що він має таке ж визначення, як і у Сімейному Кодексі, тобто підпадає під визначення сім’я. Однак Сімейний Кодекс визначає, що “шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану”. З цього слідує, що партнери можуть складати сім’ю, адже Сімейний Кодекс не визначає, що сім’я складається саме з чоловіка, жінки

(подружжя) та дітей та інших членів родини, лише є норма, яка на мою думку, не є точною, а саме, що подружжя може бути сім'єю, якщо чоловік та дружина не проживають разом [15].

15 лютого 2011 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)». Указана Конвенція запроваджує сучасні правові стандарти у сфері усиновлення з метою максимального врахування найвищих інтересів дитини [74].

При цьому, відповідно до статті 7 Конвенції дозволяється усиновлювати дитину:

- а) двом особам різної статі;
 - і) які перебувають у шлюбі між собою або;
 - ii) які перебувають у зареєстрованому партнерстві, якщо такий інститут існує;
- б) одній особі [75].

Враховуючи вищесказане, якщо Верховна Рада все ж таки прийме Законопроект “Про цивільне партнерство”, то у одностатевих пар з одного з’явиться можливість стати усиновлювачами та реалізувати своє природне право на батьківство, але дана можливість є дуже туманною, адже як зазначає Міністерство Юстиції у своєму роз’ясненні щодо усиновлення одностатевими парами дітей, положення Конвенції надають право, а не встановлюють обов’язок.

Відповідно до ст. 211 Сімейного Кодексу України “усиновлювачами можуть бути особи лише різної статі”. Крім того, особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, рішення про усиновлення ними дитини може постановити суд. Однак у випадку, якщо ці особи однієї статі то зрозуміло, що вони не зможуть усиновити одну й ту саму дитину.

Для того, щоб одностатева пара, яка перебуває у партнерських відносинах згідно з договором мала можливість стати усиновлювачами

необхідна глибока зміна законодавства у даній сфері, однак наше суспільство не готово до таких змін. Прослідковуючи долю законопроекту “Про цивільне партнерство”, який неодноразово був переглянутий, відправлений на доопрацювання через низку заяв різноманітних організацій та посадових осіб, можна дійти висновку, що наша держава на усіх рівнях не готова до таких значущих кроків. Однак О. М. Калітенко зазначає, що ми потребуємо перегляду позицій щодо зареєстрованого партнерства, зазначаючи, що невизнання прав і обов’язків осіб, які знаходяться у незареєстрованих одностатевих чи різностатевих стосунках, тим самим таких стосунків не стає менше або більше. Проживаючи в таких союзах кожна фізична особа за власним бажанням реалізує своє особисте немайнове право на сім’ю [76].

Як бачимо процес усиновлення це доволі складний процес, який вимагає багато уваги та постійного правового регулювання та контролю. Наразі маємо проблему з контролем того, як дитина, яка була усиновлена, її проживання у нових умовах. Адже таких обов’язок органів передбачений, але дієвого механізму реалізації цього немає, адже часто такий контроль має декларативний характер і тим паче тут є загроза розкриття таємниці усиновлення. Однак, наша держава намагається наразі переходити у більшій мірі на виховання дітей у сімейних формах і тому питання щодо процесу усиновлення є і буде актуальним та буде вдосконалюватись з боку правників.

РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНОГО ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

3.1. Зарубіжний досвід правового регулювання сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Україна знаходиться на своєму шляху до становлення Європейської держави і тому перед законодавцями та правниками стоїть велике завдання щодо реформування нормативно-правової бази нашої держави, у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування зокрема. Тому дуже важливо досліджувати досвід зарубіжних країн та переймати його, адже дасть змогу покращити законодавство в деяких моментах а також зробити уніфікацію законодавства задля кращої співпраці. Доцільним вважаю розглянути зарубіжний досвід правового регулювання сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У Європейських країнах ще в середині ХХ століття почали удосконалювати систему сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Держави почали процес так званої деінституціалізації, як модель, коли діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування виховуються не в спеціалізованих установах, а умовах, наближених до сімейних. Але не менш важливим є те, що європейські країни а також розвинуті країни не лише розробляють програми щодо сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вживають усі можливі заходи підтримки сім'ям задля того, щоб дитини зростала у сім'ї [78, 12].

Деінституціалізація – це процес реформування системи, що займається доглядом за дітьми, пріоритетним напрямом якої є сімейне виховання. Він полягає у поступовій ліквідації інтернатів, шляхом усиновлення дітей, що

там перебувають. Метою даного процесу є скорочення кількості інтернатів та дитячих будинків для того, щоб кожна дитина мала змогу виховуватись в сімейній обстановці [79].

Передумовою деінституалізації та переходу на сімейні форми виховання дітей стали такі причини, досліджені зарубіжними вченими, як: негативні фізичні, емоційні та пізнавальні наслідки перебування дітей у державних інституціях; високий ризик насильства щодо дітей, які проживають в інтернатних закладах; фінансові витрати – витрати на надання родинної допомоги або надання соціальних послуг вразливим сім'ям – 1/6 частина загальної вартості інституційного догляду [77, с. 33].

Найкращим підтвердженням того, що програма деінституалізації працює це те, що станом на 2019 рік в Австрії, Норвегії – 0,1% дітей в інтернатах, у Польщі, Болгарії, Румунії – 0,5% дітей в інституціях, але в одному закладі мешкає не більше 6 –12 дітей від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [80, с.257].

Зазначимо, що в Європейському Союзі дітей вилучають із сімей тимчасово, лише для їхнього захисту і безпеки, після того, як усі можливі шляхи підтримки і збереження сім'ї вичерпалися [78, с. 13].

Пропоную розглянути, як саме відбувається процес деінституалізації в зарубіжних країнах. Розглянемо досвід деінституалізації інших окремих зарубіжних країн.

Сполучені Штати Америки почали відмовлятися від інституційного вихованн я дітей ще на початку ХХ століття, адже по-перше це мало величезний психолгічний вплив на дітей, а ткож вплив на їх фізичний стан. Інституційний догляд також потребував постійного виділення великих коштів, коли перебування у сімейних формах виховання дітей є значно економнішим для держави. Першочергово держава розробила програму підтримки біологічних батьків, щоб унеможливити відібрання дитини. В результаті кількість дітей у інституціях стрімко зменшувалась [79].

Велика Британія є батьківщиною в Європі так званого професійного (фостерного) виховання. Професійне (фостерне) виховання – юридичне заміщення батьківства, при якому дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування, передається на виховання та проживання у сім'ю іншої особи до досягнення дитиною повноліття за плату (включає в себе прийомну сім'ю, патронат) [80, с. 257]

Велика Британія практикує альтернативні форми опіки: короткочасне перебування дитини в іншій сім'ї для подолання кризи в біологічній сім'ї. Термін перебування не може перевищувати 9 тижнів. Тобто таким чином держава постійно намагається не допустити того, щоб дитина зростала за межами батьківського дому. Наразі виховання дітей у прийомних сім'ях в цій державі лише 10%, інституційне виховання має ще набагато нижчий процент [81, с. 83].

У 2010 році Болгарія розробила планову стратегію щодо деінституалізації, де передбачені конкретні типи допомоги для сімей та дітей: інституції з підтримки та попередження негативних наслідків (сімейне консультування, центри перебування та ін.); термінове вилучення дитини з проблемної сім'ї та направлення такої дитини до спеціалізованих закладів з подальшим влаштуванням у прийомну сім'ю); розвинута система прийомних сімей та стаціонарне піклування [82].

Польща в свою чергу впровадила мережі закладів та установ для дітей, що не можуть повернутися у свої сім'ї до батьків через різні причини чи не можуть бути влаштовані у прийомні сім'ї. Такий будинок розрахований на 12-14 дітей, де їх доглядають 4-5 вихователів [83, с.199]

Німеччина практикує довготривале перебування дітей у інтернатах, але тільки для того, щоб усунути усі недоліки у сім'ї дитини та повернути її туди. Якщо ж усі можливості вичерпані, то приймається рішення про передачу дитини в прийомну сім'ю. У Німеччині пріоритетним є біологічне батьківство або ж усиновлення, тоді як інші форми є тимчасовими [84, с. 30].

В Італії є інституції догляду за дітьми середнього розміру, що певною мірою нівелює негативний вплив від знеособленого піклування про дітей у великих інституціях. Наголошується на «принципі трьох Т»: time, territory, tutelage, який забезпечує мінімізацію шкоди від перебування дитини в інституції. Перше – мінімізувати час, який дитина проводить в інтернатному закладі, друге – територія перебування дитини має бути мінімально обмеженою, інституція має бути максимально інтегрована у місцеву громаду, третє – права дитини мають бути максимально дотримані всередині інституції, яка забезпечує їй опіку та піклування [79].

В Словаччині існують дитячі діагностичні будинки, де діти, у яких виникли проблеми з перебуванням у сім'ї, перебувають 1,5-2 місяці. Впродовж цього періоду за дитиною стежать спеціалісти для того, щоб визначитись, куди краще направити цю дитину: прийомна родина, спеціалізовані дитячі будинки сімейного типу, або спеціалізовані установи для догляду дітей [85].

Молдова також запровадила реформу у сфері інституційного догляду дітей для того, щоб у країні переважали сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Першим етапом такої реформи стала оцінка потреб дітей щодо захисту їх прав та основоположних свобод. Далі були створені регіональні плани работ, координація яких відбувалась на регіональних та секторальних рівнях. На місцевих рівнях були створені комісії, що виявляли родин, які знаходяться важких сімейних обставинах. Ці ж комісії розробляють план допомоги таким сім'ям. Завдяки швидкій реакції відповідних служб, мережа котрих дуже розгалужена по всій країні, країна вживає усіх можливих заходів задля збереження сім'ї. Зараз у Молдові працюють дитячі будинки сімейного типу, де можуть перебувати від 3 до 7 дітей, при цьому діти можуть повернутись до батьків у разі якщо останні поліпшать умови перебування дітей або ж з батьками буде встановлений зв'язок. Також

функціонують денні центри допомоги проблемним сім'ям та мобільні бригади, які надають послуги на дому [86].

Також в Угорщині, як і в багатьох інших європейських країнах, існують дитячі села-SOS (SOS – величезна міжнародна організація з підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування). Такі дитячі села-SOS в Угорщині складаються з 14-15 сімейних будинків, в кожному з яких SOS-мами займаються вихованням дітей [86].

Як бачимо, зарубіжні країни залишають деякі форми інтернатного закладу, але все ж дані установи зазнають великих структурних змін та стають більше закладами тимчасового утримання, ніж повноцінного довготривалого виховання дітей, за виключенням спеціалізованих інтернатів для виховання дітей з проблемною поведінкою, з певними психічними чи фізичними проблемами. Найпоширенішими формами таких закладів є лікувальні центри, де діти перебувають цілодобово, дитячі будинки сімейного типу, психіатричні дитячі центри та кризові центри для дітей.

Найбільш поширеними типами інтернатів є: лікувальні центри з цілодобовим перебуванням дітей; сімейні дитячі будинки; кризові та дитячі психіатричні центри [87, с. 249].

Ознайомившись із досвідом функціонування сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ми бачимо досить позитивну динаміку, адже відсоткове співвідношення дітей, що перебувають на інтернатній формі виховання та виховання у сімейних формах влаштування вражає. Європейське співтовариство поступово перейшло до рівня, майже кожна дитина забезпечена вихованням у сімейному колі. Також заслуговує на увагу розгалужена система спеціалізованих центрів, що терміново можуть надати допомогу, вилучивши дитину з проблемної сім'ї. Хочеться у цьому контексті виділити основні фактори, що дозволили зарубіжним країнам досягти високого рівня врегулювання даної сфери.

В першу чергу це високий рівень законодавчого забезпечення, як на національному рівні так і на міжнародному. Так, Великобританія, яка має найвищий показник серед країн Європи щодо виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у прийомних сім'ях, розробила діє велику законодавчу та підзакоону базу регулювання даних інституцій. У законодавстві зарубіжних країн є особливість того, що немає поділу на види сімейного виховання, як наприклад, за нашим законодавством, де окремо існують ДБСТ, прийомні сім'ї, опіка та піклування. У нормативно-правових актах зарубіжних країн визначено, що є фостерне виховання і воно в собі має багато різноманітних підвидів, що не дає змогу заплутатись у цих інституціях. Завдяки цьому є одні вимоги до особи фостерного вихователя, одні нормативні документи, які регулюють відповідну сферу суспільних відносин. Такий підхід робить доступнішою відповідну форму виховання дітей як для юристів, так і для людей, не зовсім обізнаних із відповідною сферою

По-друге слід відмітити рівень підготовки, як служб, так і вихователів установ, батьків-вихователів та опікунів, адже до різних дітей має бути вироблена окрема методика виховання і такий досвід майбутні батьки-вихователі та фостерні вихователі отримують на постійних курсах підготовки та перепідготовки, що контролюються з боку державних органів.

Досвід розвинених європейських країн, які вже відійшли від системи великих інтернатних закладів, переконує, що створити передумови для поступового реформування інтернатних закладів можна шляхом: пошуку превентивних механізмів, що допоможуть запобігти інституалізації дітей; відпрацювання системи соціальних послуг для вразливих сімей із дітьми; розвитку нових принципів співпраці органів державного управління, закладів соціального захисту дітей та громадських організацій.

Отже, зарубіжний досвід передбачає різні механізми подолання сирітства у своїх національних державах. Більшість держав мають схожу практику впровадження послуги патронату сім'ї, проте майже кожна країна,

залучаючи зарубіжний досвід, адаптує його до своїх реалій. Саме впровадження зарубіжного досвіду допоможе Україні швидше вийти на один рівень з іншими європейськими державами в питаннях здійснення патронату сім'ї.

3.2. Особливості функціонування сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні: проблемні аспекти та шляхи їх подолання

Не є новиною, що держава виступає гарантом захисту, утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, адже це закріплено на конституційному рівні. Також наша країна має доволі розгалужену систему нормативно-правових актів, що регулюють сферу захисту особливих категорій дітей, однак аналіз реалізації норм, які передбачені законодавством на практиці показують неефективність у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування від моменту виявлення такої дитини та до моменту, коли вона, так назвемо, “виходить у доросле життя”.

На мою думку це зумовлено багатьма факторами:

- нормативно-правові акти й досі містять норми, що взяті з радянських часів;
- жахливий стан інституційних закладів виховання (від фінансування до самого процесу виховання дітей);
- низький рівень компетентності органів, завданням яких є захист вразливих категорій дітей;
- низький рівень реагування на проблемні сім'ї з боку органів соціального захисту;
- низький рівень відповідальності батьків;

- небажання громадян України брати на виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування через низьку обізнаність у даній сфері, незахищеність з боку держави.

Цей перелік не є вичерпним, адже з кожним роком проблем стає все більше, а реагування на них відбувається дуже повільними темпами.

Міністерство соціальної політики України називає недорозвинутість сімейних форм виховання як одну з найбільших проблем, чому діти і досі виховуються в інтернатах та наводить вражаючі цифри щодо фінансування інтернатних закладів. У 2018 році було витрачено 11,6 мільярдів гривень на інтернатні заклади, з них тільки 27% йдуть на забезпечення потреб дітей, коли у країнах ЄС фінансування надається сім'ям за місцем проживання у громадах, що є значно ефективнішим [92].

Досвід зарубіжних країн показує, що перебування дітей у сімейних формах виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є набагато ефективнішим, ніж інституційне виховання, тому розвиток форм сімейного виховання є невід'ємною частиною реформування.

Метою сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є гармонійний розвиток дитини в родинному колі з належним приділенням уваги, запобігання поширенню сирітства, посилення відповідальності компетентних органів щодо нагляду, активізація територіальної громади у забезпеченні захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Звичайно, головним завданням для держави є збереження родинних зв'язків та повернення дитини до біологічних батьків, а також виведення сім'ї з складних життєвих обставин. У цьому контексті сімейні форми влаштування дітей мають бути екстремним, проміжним періодом задля подолання кризової ситуації в сім'ї та повернення дитини до біологічних батьків. За час, коли дитина перебуває, наприклад, у прийомній сім'ї чи під опікою з сім'єю має проводитись величезна робота: соціальна, психологічна, медична, якщо це потрібно. Однак, з практики, ми бачимо, що у нашій

державі до сімейних форм виховання не відносяться, як до тимчасового перебування дітей. Тобто дитину вилучають з сім'ї, передають на виховання до прийомної сім'ї чи під опіку і в дуже небагатьох випадках проводять глибоку роботу з біологічними батьками, а не просто одноразову розмову на рахунок неприпустимості утримання дитини в умовах, що склались.

Нерідко діти залишаються сиротами, особливо це актуально у контексті війни на сході України і тоді немає можливості повернути дитину назад до біологічних батьків. У такому разі найоптимальнішим варіантом є усиновлення дитини. Це пояснюється тим, що у разі усиновлення дитина стає повноцінним членом сім'ї усиновителя, з неї знімається статус «дитина-сирота» («дитина, позбавлена батьківського піклування»). Результати проведених досліджень свідчать про активність більш забезпечених верств населення в усиновленні дітей, тому поширення практики усиновлення можливе за умови зростання життєвого рівня населення. Тому сьогодні на фоні значних внутрішніх переміщень населення та загального зниження рівня життя у країні знижується і спроможність сімей щодо усиновлення дітей. Альтернативним варіантом виходу з цієї ситуації є міжнародне усиновлення [88].

Багато дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт знаходяться під опікою чи піклування у родичів. Однак необхідно зважати на те, що часто діти виховуються у сім'ї родичів похилого віку (дідусь та бабуся) і це є доволі проблематично, адже в силу фізичних та матеріальних можливостей люди похилого віку не можуть належним чином піклуватись про дитину [89]. Доцільно було б визначити на законодавчому рівні вікові обмеження щодо опікунства або ж виокремити як таких, що перебувають у складних життєвих обставинах з подальшою допомогою з боку держави.

Значною перешкодою поширенню сімейних форм виховання соціальних сиріт в Україні є небажання персоналу інтернатних закладів влаштувати (повернути) дитину у сімейне оточення для збереження наповненості шкіл-інтернатів, адже саме від цього залежить фінансування та

існування даного закладу. У контексті реформи необхідно розробити план майбутнього працевлаштування працівників інтернатних закладів, враховуючи їх спеціалізацію [90].

На сьогоднішній день Уряд трактує деінституалізацію як процес створення послуг у громаді, пов'язаний із допомогою сім'ям у складних життєвих обставинах, щоб вони не віддавали своїх дітей до інституцій, а виховували в сім'ї, тому сімейні форми влаштування дітей набувають дуже важливого значення у даному процесі [91].

В Україні налічується 751 інтернатних закладів. Такий спадок ми отримали ще за радянських часів. Розробник радянського законодавства з питань шлюбу та сім'ї О. Гойхбарг казав у 1918 році: «Наш державний інститут опіки має показати батькам, що соціальна опіка над дітьми дає набагато кращі результати, ніж приватна, індивідуальна, некваліфікована та ірраціональна сімейна форма, яку надають батьки «люблячі», але необізнані в питаннях виховання». Як результат, така ідеологія більшовицької партії сприяла створенню цілої системи закладів для колективного виховання «нових радянських патріотів» і спонукала батьків віддавати туди дітей [89, с.5].

Безкінечні військові конфлікти, а також пропаганда відігравали велику роль у формування великої системи інтернатних закладів, хоча зарубіжні країни, перебуваючи також в складній ситуації у післявоєнні роки все ж таки зробили акцент на сімейному вихованні, що позитивно позначилось на подальшому розвитку альтернативних форм виховання дітей.

Розпад Радянського Союзу наніс ще один удар по сімейним цінностям нашої держави. Глибоки криза 90-х років внесла свої корективи і за статистикою з 1989 по 2007 роки частка дітей, які виховуються в інтернатних закладах усіх типів, зросла в Україні більш ніж удвічі в розрахунку на 100 тис. дитячого населення, а піку досягла в 2004-му – 508,87 [89, с. 6]

Зміна пріоритетів державної політики у сфері дитинства відбувається вже у 2007 р., коли була започаткована Державна програма реформування інтернатних закладів [92].

Даний проект передбачав низку нововведень та реформ:

1. формування системи раннього виявлення сімей з проблемами та запобігання відмови від дітей чи їх вилучення службами;
2. реформування спеціалізованих обласних будинків дитини;
3. створення екстрених кімнат матері та дитини [92, с. 9–10].

Проте, на жаль, радикальні зміни так і не відбулися, оскільки було відсутнє єдине бачення на реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. На практиці змінювалися лише назва або тип закладу, але «реформовані» заклади так і продовжують залишатися закладами цілодобового і довготривалого перебування дітей, а кількість категорій та вік дітей, які можуть до них направлятися, збільшується.

З 2017 року відбулося відновлення деінституалізації, за рахунок прийняття Кабінетом Міністрів України Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки і Плану реалізації її першого етапу [91].

Відповідно до національної стратегії, деінституалізація базується на таких принципах:

- сім'я являє собою найкращий осередком для виховання та розвитку дитини;
- головною умовою благополуччя та захисту прав та інтересів дитини є збереження сім'ї;
- Думка, потреби, інтереси кожної дитини мають бути враховані [84].

Вбачається, що до 2026 року кількість дітей в інтернатних закладах має знизитись до 90%, а кожна громада візьме на себе обов'язок щодо надання послуг проблемним сім'ям та дітям, що опинились в скруній ситуації [93].

Впровадження реформи передбачає 10 кроків:

1. Комунікація та підвищення рівня обізнаності про цілі й переваги такої реформи для дітей, сімей і громад;
2. Співпраця та ефективна координація між усіма учасниками реформи;
3. Аналіз на регіональному та національному рівнях;
4. Аналіз на рівні інтернатного закладу;
5. Розробка послуг для заміни інтернатних закладів;
6. Планування перерозподілу ресурсів;
7. Підготовка та переведення дітей;
8. Підготовка та переведення персоналу;
9. Організація процесу переміщення дітей;
10. Моніторинг та оцінка [93].

Також в ході реформи були розроблені заходи щодо обов'язку громади для попередження потрапляння дітей до інтернатних заходів такі як, робота фахівця з соціальної роботи на рівні громади, покращення умов перебування дітей у школах для того, щоб батьки мали змогу працювати повноцінно, різноманітні гуртки та секції для дітей, допомога у догляді та фінансуванні сім'ям з дітьми-інвалідами. В кожній громаді має бути щонайменше одна сім'я патронатного вихователя (Порядок створення і діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 №148.). Також на рівні громади має бути забезпечене влаштування дитини до сімейної форми виховання у разі залишення сиротою або без батьківського піклування [93].

Реформа складається з таких етапів: I етап (2017–2018 роки) – підготовчий; II етап (2019–2024 роки) – реалізація реформи; III етап (2025–2026 роки) – підсумковий.

Наразі виконаний перший етап під час якого відбувся збір даних щодо становища дітей, був зроблений аналіз діяльності інтернатних закладів, створились міжвідомчі робочі групи та була проведена інвентаризація існуючих послуг для дітей та сімей з дітьми [94] . Як наслідок, на зміну

дитячим будинкам у результаті трансформаційних процесів мають прийти Центри соціальної підтримки для дітей та сімей із широким спектром сімейно орієнтованих послуг. На базі таких центрів працюватимуть малі групові будиночки та соціальні квартири, які збудують за рахунок державного бюджету.

На мою думку, важливим у ході реформи є не тільки сам факт реформування інтернатних закладів та підвищення ролі різних сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а й процес попередження того, щоб діти не опинились в таких обставинах, коли їх передають на виховання в інші сім'ї чи заклади, адже головним пріоритетом має бути саме сімейне виховання.

Часто можна побачити жахливі новини про перебування дітей в нелюдських умовах, пиятику батьків та бездіяльність органів опіки та піклування та поліції.

У листопаді місяці правоохоронці змушені були забрати п'ятьох дітей, які самотійно подзвонили в поліцію з жахливих умов проживання (купи сміття в домі та на подвір'ї, нестача їжі та води). Матері вдома не було. За інформацією поліції, остання має проблеми з алкоголем та неадекватно поводить ся. Зі слів сусідів, сім'я неблагополучна, мати сама виховує дітей. Цікавим є те, що дана сім'я вже три роки знаходиться на обліку у службі у справах дітей та останній раз працівник служби навідувався до сім'ї влітку, зробивши зауваження матері щодо бруду на подвір'ї. Постає питання, чи виконує служба свої повноваження. Дітей правоохоронці забрали та доправили до закладу охорони здоров'я, в свою чергу служба у справах дітей не вбачає необхідності у позбавленні матері батьківських прав, адже матері дали час на виправлення аби діти мали змогу повернутись в сім'ю. Тут також постає питання, мати має сама "виправлятися" чи все ж відповідні соціальні служби будуть допомагати матері у цьому, адже з огляду на роботу служби у справах дітей і розмови не може йти про психологічну допомогу матері, медичний нагляд [95].

На сайті Дніпровської обласної державної адміністрації у розділі служби у справах дітей, на жаль, не знаходимо пояснення щодо ситуації, яка склалась, також на сайті немає звітності щодо діяльності служби у справах дітей, окрім витрачених коштів на реалізацію цільових програм [96].

Проаналізувавши такі непоодинокі ситуації, можна зробити висновок, що державні органи абсолютно не зацікавлені в попередженні певних обставин, за яких дитина має бути переведена до альтернативних форм виховання. Реформою, що зараз відбувається має бути забезпечена абсолютна нова методика та алгоритм дій, за якими мають служби у справах дітей та служби опіки та піклування діяти під час роботи з проблемними сім'ями. Простеживши зарубіжний досвід, до алгоритму мають бути включені постійний контроль з боку органів, а не раз в півроки зауваження, надання екстреної допомоги (матеріальної, психологічної, формування екстрених центрів перебування дітей та батьків), постійна психологічна робота та медична допомога у разі необхідності, інспектування умов життя, допомога батькам у пошуку роботи за необхідності, а також підтримання постійного зв'язку. Служби, що контролюють неблагополучні сім'ї мають стати помічниками у побудові нормальних сімейних стосунків, а не службою, яка раз на рік подає звіти про неіснуючі заходи. У такому разі питання про відібрання дітей може стояти лише після проведення усіх можливих дій щодо збереження сім'ї.

Наразі можна виділити такі пріоритетні напрямки у сфері сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- аналіз та впровадження зарубіжного досвіду у питанні функціонування сімейних форм влаштування дітей, кризових центрів та служб допомоги;
- залучення працівників інтернатних закладів до реформи. Наприклад стимулювання до створення прийомної сім'ї та взяття дітей на виховання

- на рівні громад активізувати процес створення та підтримки сімейних форм виховання дітей;
- всебічна державна підтримка благодійних програм та акцій, що популяризують сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- облік та підтримка сімей, що знаходяться у скрутних сімейних обставинах;
- підтримка сімей, які беруть на виховання хвору дитину;
- облік осіб, що є опікунами, перебуваючи у похилому віці.

Дослідивши проект реформи хочеться вірити, що дійсно до 2026 року становище дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування зміниться у кращу сторону і більшість дітей все ж таки опиняться у сімейному колі. Однак для досягнення цієї мети необхідно не лише затвердити план реформи та провести формальні перевірки, це складний процес, який потребує сил, фінансування та бажання кожного, хто до цього причетний, не лише збагатитись або показати себе з кращої сторони на наступних місцевих виборах, а й реальне бажання допомогти дітям стати частиною суспільства.

ВИСНОВКИ

Питання, що були розглянуті у кваліфікаційній роботі дають змогу стверджувати, що питання правового регулювання сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є дуже важливим, адже захист дітей - один з пріоритетних напрямків роботи держави.

На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Інститут виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування має багатовікову історію становлення.

Перші згадки про усиновлення датуються 1780 року до нашої ери. З плином часу методика виховання покинутих дітей поступово змінювалась, так само, як і змінювалось уявлення суспільства про самих дітей від уявлень про те, що дитина власність і непотрібна річ до виникнення інституцій, що допомагають дитині гармонійно розвиватись у цьому соціумі. Становлення інститутів сімейного виховання на території України також мали низку своїх особливостей, адже наша держава багато років знаходилась під впливом різних держав. У той час, коли ряд європейських країн проголошує курс, який передбачає реформування закладів інституційного догляду за дітьми та поширення сімейних форм виховання у середині ХХ століття, Україна, перебуваючи у складі СРСР, навпаки укріплює мережу інституційних закладів для виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Згодом у 1988 році у ході експерименту були створені перші дитячі будинки сімейного типу, що звичайно стало прогресом у сфері сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Після здобуття незалежності перед Україною постало багато завдань, які і досі не вирішені, зокрема і система альтернативного (сімейного виховання) дітей. Наша держава декілька разів робила спробу щодо реформування інституційної системи догляду та вдосконалення сімейних

форм виховання, однак це мало більше декларативний характер і бажаних результатів не дало.

Наразі розвиток сімейного виховання та удосконалення нормативно-правової бази, що регулює дані відносини відбувається за рахунок деінституалізації - процесу реформування системи, що займається доглядом за дітьми, пріоритетним напрямом якої є сімейне виховання, яка має відбуватись з 2017 по 20296 рік.

2. Інститут сім'ї є базовим у контексті побудови держави, адже саме сім'я є осередком розвитку та виховання одиниці цього суспільства - людини. Сімейний Кодекс України визначає, що "сім'я є первинним осередком суспільства та складається з осіб, що спільно проживають, мають спільний побут, а також взаємні права та обов'язки". Інститут сім'ї є об'єктом дослідження багатьох наук та всі представники даних наук стверджують, що неналежне виховання, нехтування батьками своїми батьківськими обов'язками або відсутність будь-яких сімейних відносин негативно впливають на дитину, що веде за собою виникнення таких проблем, як віктимна поведінка, безпритульність, залишення без батьківської опіки. Для гармонійного розвитку дитини необхідне здорове сімейне оточення, тобто наявність усіх необхідних елементів (моральних, виховних, фінансових), які б сприяли її всебічному становленню, як особистості.

У науковій літературі та у нормативно-правових актах часто можна зустріти багато дефініцій, що так чи інакше мають відношення до поняття "сирота" або "позбавлений батьківського піклування", однак єдиного підходу до визначення цих термінів не існує. Пропоную такі визначення:

- Дитина-сирота - це та дитина, яка залишилась поза сімейним оточенням через втрату батьків і потребує захисту та допомоги з боку держави;
- Дитина, позбавлена батьківського - це дитина, яка залишилась поза сімейним оточенням через причини, пов'язані з невиконанням її батьками своїх батьківських обов'язків і потребує допомоги держави.

Наразі існує система класифікації дітей-сиріт та дітей-позбавлених батьківського піклування на категорії відповідно до тих обставин, за яких дитина опинилась в скрутному становищі.

Статистичні дані показують не дуже приємні цифри, адже у 2018 році на обліку було 70 491 дитина, з них 22 126 дітей-сиріт та 38 365 дітей, позбавлених батьківського піклування.

3. Наша держава доволі розгалужену нормативно-правову базу, що регулює відносини у сфері функціонування сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Туди входять:

- Законодавчі акти у сфері захисту прав дітей а також міжнародні документи, які ратифіковані нашою державою;
- Законодавчі акти щодо соціальної підтримки і забезпечення сімей з дітьми;
- Акти, що визначають процедуру виявлення дітей, які залишились без батьківського догляду та їх подальше влаштування у спеціалізовані заклади або усиновлення.

Незважаючи на намагання виробити ефективну державну політику у сфері захисту та влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування ми простежуємо деякі прогалини у законодавстві. Наприклад, Сімейний кодекс не містить у собі ряд визначень дуже важливих понять, таких як сімейне неблагополуччя, адже даний нормативно-правовий акт має регулювати відносини в даній сфері. Також не вироблено поняття “бездоглядні діти” на законодавчому рівні, хоча ми постійно стикаємось з ним у різних наукових працях, ЗМІ та нормативних актах.

4. Дитячі будинки сімейного типу є ефективною формою влаштування дітей, що заміняє інституційний формат виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Функціонування дитячого будинку сімейного типу можна поділити на декілька етапів:

Перший етап - Подання необхідних документів та заяви для здобуття статусу батьків-вихователів.

Якщо кандидати мають усі необхідні ознаки для отримання даного статусу, то розпочинається другий етап - між батьками та відповідними органами укладається договір про створення дитячого будинку сімейного типу, де врегульовані усі моменти щодо його функціонування та обов'язки сторін. Держава всебічно підтримує дитячі будинки сімейного типу на надає різного типу допомогу від побудови будинку та автомобіля до грошової допомоги на дітей. Хочеться відмітити, що батьки-вихователі отримують плату за договором.

На третьому етапі відбувається пошук вихованців. Слід зазначити, що у дитячому будинку сімейного типу може одночасно виховуватись не більше 10 дітей. Особливістю такого типу сімейного виховання є і те, що поряд з вихованцями у будинку можуть проживати діти батьків-вихователів. За дитиною, що виховується у дитячому будинку сімейного типу залишається статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, а також усі соціальні гарантії, що передбачені для цієї категорії дітей.

Четвертим етапом є припинення діяльності дитячого будинку сімейного типу.

5. Виховання в прийомній родині - тимчасове перебування та виховання в сімейній обстановці дітей, в яких не має змоги зростати в нормальних умовах, які потрібні для їх гармонійного розвитку, діти з інтернатів та медичних установ. За багатьма ознаками діяльність дитячих будинків сімейного типу та функціонування прийомних сімей дуже схожі, окрім кількості вихованців, що можуть перебувати на вихованні; приміщення, де проживають (саме площа даного приміщення); прийомна сім'я може взяти на виховання ВІЛ-позитивну дитину; особи, щр взяли на виховання дітей в прийомну сім'ю мають статус прийомних батьків (такий розподіл зумовлений тим, що прийомні батьки приймають до себе в сім'ю дитину, у вже готове своє сімейне середовище. А от якщо говорити про дитячі будинки сімейного типу, то тут усі умови для існування сім'ї створюються так би мовити штучно); відмінність є і у типі договору, тобто

договір про прийомну сім'ю є реальним, а договір про створення дитячого будинку сімейного типу - консенсуальним.

6. Інститут опіки та піклування щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування являє собою комплекс з норм цивільного, сімейного, адміністративного та цивільно-процесуального права, що регулюють відносини з приводу виховання таких дітей.

Даний інститут можна назвати проміжною ланкою між інституційним вихованням та усиновленням, оскільки дитина не стає повноправним членом сім'ї, як при усиновленні, але все ж при цьому отримує необхідний догляд з елементами сімейного виховання. Серед осіб, що виявили бажання пріоритет мають родичі дитини незалежно від їх місця проживання.

За своєю природою інститут опіки та піклування складний, адже включає в себе волевиявлення опікуна (піклувальника) та рішення органу опіки та піклування, або рішення суду. Оскільки ч. 3 ст. 243 СК України встановлено, що опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування, тому деякі суди при розгляді справ про позбавлення батьківських прав не вирішують питання про встановлення опіки та піклування над дитиною, проте практика виявила випадки, коли суди встановлюють опіку та піклування за відсутності в матеріалах справи будь-яких клопотань або висновків органу опіки та піклування.

7. Усиновлення є найкращою формою влаштування дитини-сироти, оскільки лише вона повною мірою реалізує деклароване Конвенцією ООН про права дитини – право на сімейне виховання та батьківське піклування.

Проаналізувавши норми чинного законодавства, можна сказати, що інститут усиновлення має низку особливостей, що відрізняє його від інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- психологічний аспект. Ми повинні розуміти, що не зважаючи на те, що дитина все ж таки опинилась у сімейному оточенні, це довготривалий процес адаптації та усвідомлення того, що в неї нові батьки. Для

усиновлювачів це також не просто, адже необхідна наявність певних навичок та вмінь для спілкування з дітьми та їх виховання;

- дитина може бути усиновлена, якщо є документ, який підтверджує, що вона сирота або що батьки втратили батьківські права щодо цієї дитини;
- законодавство не встановлює обмежень щодо кількості усиновлених дітей одним усиновлювачем;
- відсутність обмежень щодо усиновлення дітей з захворюваннями або ж особливими потребами;
- під час усиновлення мають бути збережені родинні зв'язки, тобто законодавством встановлена заборона роз'єднання рідних братів та сестер, окрім випадків, передбачених законом;
- інститут усиновлення виключає в собі можливість заробітку у даній сфері.

8. Зарубіжний досвід показує, що сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування мають бути пріоритетними у сфері догляду за даною категорією дітей. Європейські країни в більшій мірі створити таку систему роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: нагляд за проблемними сім'ями а також попередження виникнення скрутних обставин; функціонування кризових центрів, де сім'ям можуть надати допомогу; у разі необхідності вилучення дитини із сім'ї на короткий термін, переведення її до професійних прийомних сімей на час роботи з батьками; інституційні заклади існують в більшій мірі для дітей з особливими потребами, за якими потрібна постійна професійна увага та догляд; майже всі діти, які опинились поза сімейним оточенням перебувають в альтернативних (сімейних) формах виховання.

З огляду на позитивну динаміку до зменшення не лише кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а й кількості неблагополучних сімей, нашій державі необхідно переймати зарубіжний досвід у даній сфері задля вироблення ефективної політики у сфері захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

9. Наразі ми не можемо говорити про задовільність існуючого стану виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у тому форматі, який він є, тобто інституційний догляд, однак у сфері сімейного догляду також є низка проблем, які потребують негайного вирішення. Серед них:

- нормативно-правові акти й досі містять норми, що взяті з радянських часів;
- низький рівень компетентності органів, завданням яких є захист вразливих категорій дітей та професійної підготовки;
- низький рівень реагування на проблемні сім'ї з боку органів соціального захисту;
- низький рівень відповідальності батьків;
- небажання громадян України брати на виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування через низьку обізнаність у даній сфері, незахищеність з боку держави;
- небажання закладів інституційного виховання у своїх інтересах віддавати дитину до сімейних форм влаштування.
- болючим питанням також є усиновлення дитини одностатевими парами або однією особою з такої пари.

У 2017 в Україні розпочався процес деінституалізації, за яким до 2026 року має зменшитись кількість інституційних закладів, натомість має з'явитись розгалужена система надання послуг дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Наразі можна виділити такі пріоритетні напрямки у сфері сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: аналіз та впровадження зарубіжного досвіду у питанні функціонування сімейних форм влаштування дітей, кризових центрів та служб допомоги; залучення працівників інтернатних закладів до реформи. Наприклад стимулювання до створення прийомної сім'ї та взяття дітей на виховання; на рівні громад активізувати процес створення та підтримки сімейних форм

виховання дітей; всебічна державна підтримка благодійних програм та акцій, що популяризують сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; облік та підтримка сімей, що знаходяться у скрутних сімейних обставинах; підтримка сімей, які беруть на виховання хвору дитину; облік осіб, що є опікунами, перебуваючи у похилому віці.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нижник Н.С. Правовое регулирование семейно-брачных отношений в русской истории. СПб. : Изд-во Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 272 с.
2. Лешанич Л. В. Правове регулювання квазісімейної форми виховання дітей: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Ужгород, 2015. 205 с.
3. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. – Часть вторая: Права семейственные, наследственные и завещательные. Москва: Статут, 2003. 639с.
4. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1975. 156 с.
5. Платон Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи 2000. 355 с.
6. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
7. Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування в історичному розвитку. *Право України*. 2005. №2. С. 108-111
8. Халебський Павло. Україна – земля козаків. Подорожній щоденник. Київ: *Український письменник: Ярославів Вал*. 2008. 293 с.
9. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа: монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 2004 с.
10. Четова Л. Основні напрямки соціально-педагогічної діяльності інтернатних закладів освіти України. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2006. №1. С 82-87.
11. Чумак Л. Становлення та розвиток вітчизняної системи соціального виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Київ: *Рідна школа*. 2008. №6. С. 69-70

12. Лукашевич М. П. Соціологія сім'ї : теорія і практика : навч. посібник. Київ : ІПК ДСЗУ, 2012. 186 с.
13. Якубова Ю.М., Антонова-Турченко О.Г., Святненко Г.В., Московка М.М. Проблемні сім'ї: діти і батьки. Київ: Вид-во «Студцентр». 1998. 138 с.
14. . Ватрас В.А. Поняття «сім'я» у сімейному праві України. *Форум права*. 2009.№1.URL:<http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/20091/09vvaspu.pdf>.
15. Сімейний Кодекс України: Закон від 10.01.2002 р. №2947-III в редакції від 13.06.2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page>.
16. Менджул М.В. Систематизація принципів сімейного права в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 110-112.
17. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ: Логос, 2003. 134 с.
18. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2343-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
19. Енциклопедія освіти . Акад. пед.. наук України: головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
20. Терновець О. М. Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2012. №5 (240). С.61
21. Пеша І. В. Інформованість громадян України щодо причин та наслідків соціального сирітства. *Український соціум*. 2004. №2 (4) С. 40—51.
22. Кривачук Л. Ф. Державна молодіжна політика з питань неповнолітніх в Україні (державно-управлінський аспект) : монографія. Львів : ЛДФА, 2009. 240 с.
23. Івлева Т. М. Державна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: матеріали щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю, Київ, 20-21 травня 2013 р. Київ: СІТИ КИЇВ ПРІНТ, 2013. 380 с.
24. Мета деінституалізації - реалізація права кожної дитини на сім'ю.

URL:<https://www.msp.gov.ua/timeline/Deinstitutionalizaciya.html>

25. В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін. *Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб у 2 ч.* Київ: НАДУ, 2009. Ч. 1 . 456 с.
26. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку. *Право України*. 1999. Вип. 7. С. 92–97;
27. Конвенція про права дитини Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. Ратифікована Україною Постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 27.02.91р. URL:http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021/page
28. Сніжко М. Б. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/19188>.
29. Сніжко М. Б. Принципи та положення Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої). URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/34812>.
30. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
31. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закону України від 21.11.1992 року № 2811-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
32. Регіональна статистика по дитячим будинкам сімейного типу (ДБСТ) та прийомним сім'ям (ПС). URL: https://www.msp.gov.ua/content/rozvitok_simeynih-form-vihovannya.html
33. Дружиніна Т. І. Деякі проблеми прийомної сім'ї як форми сімейного виховання дітей, які залишилися без піклування батьків. *Захист прав дитини в сучасній Росії*. Матеріали науково-практичної конференції. Москва: 2004. С. 158–159.
34. Харченко Ю. П. Особливості функціонування сімейних форм виховання в Україні URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=81>
35. Шишко О. Приймна сім'я як спосіб вирішення проблеми соціального сирітства. *Психологія особистості*. 2010. № 1. С. 210–218
36. Бевз Г. М. Соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05 Київ,

2002. 21 с

37. Ілляшенко Ю. Ю. Становлення та функціонування інституту прийомної сім'ї в Україні наприкінці 90-х років ХХ ст.

URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2006/48-35-8.pdf>

38. Л. С. Волинець, А. Й. Капська, Н. М. Комарова, І. В. Пеша, Г. М.

Бевз, Л. В. Волинська, О. О. Яременко Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: навч.-метод. посіб. Київ: Український інститут соціальних досліджень, 2000. 127 с.

39. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : Постанова №

565 від 26 квіт. 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002%D0%BF#Text>

40. Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін. Припомна

сім'я: методика створення і соціального супроводу: наук.-метод. посіб. Київ: Центр стратегічної підтримки, 2003. 92 с.

41. Т. А. Кобзева, В. С. Шапіро. Сімейне право України: навч. Посіб.

Суми: Сумський державний університет, 2015. 90 с.

42. Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін Сімейне право

України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2012. С. 284.

43. СПРАВА «V.D. І ІНШІ ПРОТИ РОСІЇ». Прес-реліз від 09.04.2019 р.

URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-v-d-i-inshi-proti-rosi%D1%97-pres-reliz/>

44. Брускова Е. С. Семья без родителей (социальнопедагогическая система Г. Гмайнера). Москва: 1993. - 180 с.

45. О создании детских домов семейного типа: Постановление Совета Министров СССР от 17.08.1988 г. № 1022. СП СССР. 1988. № 30. Ст. 85.

46. Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу: постанова Ради Міністрів УРСР від 5 жовтня 1988 р. № 318. ЗП УРСР. 1988 р. № 11. Ст. 45.

47. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу:

постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text>

48. Пеша В. І. Дитячі будинки сімейного типу в системі захисту дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

URL:<https://www.moyarodyna.org.ua/de/dbst-v-systemi-zahysty-ditey-syrit-ta-diteypozbavlenyhbatkibskogo-piklyvannia.html>

49. Борисова В. І. Дитячий будинок сімейного типу як форма сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Дев'ять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського*: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. Одеса, 17 травня 2019 р. Одеса: Астропринт, 2019. С. 90-96.

51. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 Львів, 2011. 22 с.

52. Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін Сімейне право України: підручник.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 172.

53. Дутко А. О. Опіка (піклування) над дітьми як вид соціального піклування. URL:<http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/may/579/vnulpurn20581352.pdf>

54. Карпенко О. Опіка над дітьми як наукова проблема: міждисциплінарний підхід *Людинознавчі студії*. Педагогіка. 2016. №3. С. 138–144.

55. Василенко О. М. Нормативно – правові засади державної політики з питань захисту прав дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 5 – 7

56. Мамай І. В. Щодо співвідношення правового регулювання відносин опіки та піклування нормами цивільного та сімейного. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. №11(1). С. 198 – 200.

57. Яніцька І. А. Опіка та піклування як форма влаштування дітей – сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 20 с

58. Про затвердження Правил опіки та піклування: Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України № 387/3680 від 17.07. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>

59. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435IV URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

60. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008р. № 866. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/162001537>

61. Постанова Верховного Суду від 1 квітня 2020 року по справі № 473/1555/19-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень . URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88570556?fbclid=IwAR2MSutIx0ihjjMCufsZCqO859YtZ9douWDqELGMIbflLaL4h9ZIEkzeuSM>

62. Кобзєва, Т.А. Сімейне право України: навч. посіб. Суми: СумДУ, 2015. 90 с. Сімейне право України: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2015. 90 с.

63. Дутко А. О. Опіка (піклування) над дітьми як вид соціального піклування. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/may/2579/vnulpurn201581352.pdf>

64. Бєвз Г.М., Боришевський М.Й., Тарусова Л.І. та ін. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка: Навчально-методичний посібник: У 2-х кн. Київ: Міленіум, 2005. 286 с

65. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. URL: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku.html?start=204>

66. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та

здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF>

67. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. » № 2402-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2402-16>.

68. Мироненко В.П. Сімейне право України: навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2008. 477 с.

69. Європейська конвенція про усиновлення дітей від 24.04.1967р. Переглянута 27.11.2008р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text

70. Кримінальний кодекс України: Закон України від 04.04.2001 р. № 2341-III). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90985665>

71. Постанова КЦС ВС від 12.08.2020 № 627/9098/15-ц (61-25081св18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90985665>

72. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2014 № 1393-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text>

73. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 23.11.2015 року за № 1393-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/cardnpd?docid=248740679>.

74. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої): Закон України від 15.02.2011 N 3017-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text

75. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27.11.2008 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text

76. Калітенко О.М. Цивільне (громадянське) партнерство як спосіб реалізації права фізичної особи на сім'ю. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса). у

2 т. Т. 2. відп. ред. М.В. Афанасьєва. - Одеса. Юридична література. 2016 - С. 440-442

77. Nordin A. Towards a Brighter Future for Institutionalised Children? A Case Study of De-Institutionalisation of Childcare in Kyrgyzstan. Lund University Master of Science in International Development and Management. 2015. P.54.

78. Врублевська Н. Стандарти захисту основних прав дитини. Березень. 2006. С. 12–13.

79. Мордань О. Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України. URL : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_-02\(13\)/12mooodu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_-02(13)/12mooodu.pdf).

80. Свіжа О. О. Система видів улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 257-258.

81. Козубовський В. В. Соціальний захист неповнолітніх у Великій Британії. Ужгород: УжНУ, 2004. 129 с.

82. Звіт за результатами кабінетного дослідження щодо становища дітей в Україні та практик з впровадження деінституціалізації в окремих країнах. Міжнародна організація «Save the Children». URL: <http://hopeandhomes.org.ua/wp-content/uploads/2017/03.pdf>. (дата звернення 06.10.2018).

83. Бадора С. Теорія і практика опікунства в Польщі. Івано-Франківськ, 2000. 252 с.

84. Волощенко О.В. Сучасна українська сім'я. *Українська педагогіка*. 2007. № 3. С. 29–35.

85. Зарубіжний досвід роботи альтернативних закладів опіки дітей, позбавлених батьківського піклування (реферат). URL : www.ukrreferat.com. Процитовано 2016-07-06.

86. Миколюк О. До Європи без інтернатів. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/do-yevropybez-internativ>.

87. Шеремет А. Реформування державної системи опіки над дітьми як пріоритетний напрям політики України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки. 2016. No 4(6). С. 248–259.
88. Усиновлення: реалії та тенденції. Результати соціологічних досліджень / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. К., 2009. 160 с.
89. Кузьмінський В. Навіщо реформувати інтернатну систему: чого нас вчить історія. *Права дітей*. 2010. No 1 (9). С. 4–6.
90. Нова українська школа. Деінституціалізація. Як вчителі можуть допомогти адаптуватися дітям з інтернатних закладів : Нова українська школа. URL : <https://nus.org.ua/view/deinstyuttsializatsiya-yak-vchyteli-mozhut-dopomogty-adaptuvatysya-dityam-z-internatnyh-zakladiv>
91. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2016 рр. / Міністерство освіти і науки України. URL:<https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/nacionalna-strategiya-reformuvanyasistemi-internativ>
92. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: постанова Кабінету міністрів України від 17 жовтня 2007 р. No 1242 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1242-2007-%D0%BF>.
93. Реформа деінституціалізації: засади та ключові кроки URL: <https://www.msp.gov.ua/files/deinst/dovidkovo/005.pdf>
94. Звіт про стан виконання Плану заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки станом на липень 2019 року. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/deinstutualizaciya.html>
95. Живуть у смітті: у Дніпрі п'ятеро дітей зростають у нелюдських умовах. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/zhivut-u-smitti-u-dnipri-p-yatero-ditey->

[zrostayut-u-nelyudskih-umovah-1675432.html](https://tsn.ua/ukrayina/zhivut-u-smitti-u-dnipri-p-yatero-ditey-zrostayut-u-nelyudskih-umovah-1675432.html)<https://tsn.ua/ukrayina/zhivut-u-smitti-u-dnipri-p-yatero-ditey-zrostayut-u-nelyudskih-umovah-1675432.html>

96. Служба у справах дітей Дніпровської ОДА.

URL:<https://adm.dp.gov.ua/dniprooda/pro-oda/departamenti-ta-upravlinnya/sluzhba-u-spravah-ditej>